

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

МАРИЈА ГРКОВА

МОРФОЛОГИЈА НА СОВРЕМЕНИОТ
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Штип, 2020

МАРИЈА ГРКОВА

**МОРФОЛОГИЈА НА СОВРЕМЕНИОТ
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК**

Автор:

д-р Марија Гркова

**МОРФОЛОГИЈА НА СОВРЕМЕНИОТ
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК**
(рецензирана скрипта)

Рецензенти:

Вонр. проф. д-р Игор Станојоски
Вонр. проф. д-р Ранко Младеноски

Лектор:

Вонр. проф. д-р Ранко Младеноски

Техничко уредување:

д-р Марија Гркова

Издавач:

Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

Објавено во е-библиотека:

<https://e-lib.ugd.edu.mk/952>

DOI: <https://www.doi.org/10.46763/9786082447605>

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3'366(035)

ГРКОВА, Марија

Морфологија на современиот македонски јазик [Електронски извор] :
(рецензирана скрипта) / Марија Гркова. - Штип : Универзитет "Гоце Делчев" -
Штип, Филолошки факултет, 2020.

Начин на пристапување (URL): <https://e-lib.ugd.edu.mk/952>. - Текст во PDF
формат, содржи 68 стр. - Наслов преземен од екранот. - Опис на изворот на
ден 09.10.2020. - Кратка биографија: стр. 68. - Библиографија: стр. 64-67.

ISBN 978-608-244-760-5

а) Македонски јазик -- Морфологија -- Прирачници

COBISS.MK-ID 52181509

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ**

МАРИЈА ГРКОВА

**МОРФОЛОГИЈА НА СОВРЕМЕНИОТ
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК**

Штип, 2020

СОДРЖИНА

Предговор.....	5
1. МОРФОЛОГИЈА, МОРФЕМА И ВИДОВИ МОРФЕМИ	6
Збороформа	9
2. ЗБОРОВНИ ГРУПИ И ГРАМАТИЧКИ КАТЕГОРИИ.....	11
2.1. Граматички категории	15
3. ИМЕНКИ (СУПСТАНТИВИ)	17
3.1. Граматички категории кај именките	17
4. ПРИДАВКИ (АДЈЕКТИВИ)	24
4.1. Степенување на описните придавки	26
5. БРОЕВИ	28
6. ЗАМЕНКИ.....	30
7. ГЛАГОЛИ.....	34
7.1. Граматички категории кај глаголите	34
7.2. Класификација на глаголите	38
7.3. Форми на глаголот	40
8. ПРИЛОЗИ (АДВЕРБИ).....	57
9. ПРЕДЛОЗИ (ПРЕПОЗИЦИИ)	58
10. СВРЗНИЦИ (КОНЈУНКЦИИ)	59
11. ЧЕСТИЧКИ (ПАРТИКУЛИ).....	61
12. ИЗВИЦИ (ИНТЕРЈЕКЦИИ)	62
13. МОДАЛНИ ЗБОРОВИ	63
Користена литература.....	64

Предговор

Скриптата по Морфологија на современиот македонски јазик им е наменета на студентите што се запишани на Катедрата за македонски јазик и книжевност на Филолошкиот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип. Предметот го слушаат во вториот семестар, а примарните материјали што се употребуваат за време на наставата се напишани од Блаже Конески во неговата *Граматика*, како и од авторите на *Општата граматика на македонскиот јазик*.

Оваа скрипта, која оди заедно со Практикумот по Морфологија на современиот македонски јазик, има за цел да ја промени улогата на студентот за време на наставата, да се оддалечи од традиционалниот пристап на предавање/излагање само од страна на професорот/предавачот каде што главната и активната улога ја носи тој. Преку *Скриптата* и *Практикумот* се очекува студентите да извршуваат поголем број вежби и задачи веднаш по запознавањето со новата содржина од морфологијата на современиот македонски јазик и на тој начин поефективно ќе го совладаат новото и непознатото, но и ќе бидат упатени кон голем број дополнителни библиографски единици од истата област со чија помош ќе можат да ги прошират, да ги продлабочат и да ги унапредат своите знаења и вештини од областа на морфологијата на која, потоа, се надоградуваат знаењата од другите лингвистички области.

Сметаме дека со активното учество во наставата при утврдувањето на материјалот, студентите се ставаат во активна позиција на учење за кое знаеме дека е сложен и комплексен процес што бара поголема ангажираност, активност и посветеност од страна на сите учесници во наставата.

Како првенчиња на авторката, свесни сме дека *Скриптата* и *Практикумот* имаат потреба од дополнување со цел нивно подобрување. Затоа однапред им изразуваме благодарност на сите што земаат улога во нивното усовршување.

д-р Марија Гркова
септември, 2020 година

1. МОРФОЛОГИЈА, МОРФЕМА И ВИДОВИ МОРФЕМИ

Морфологијата е дел од науката за јазикот што ги проучува формите на зборовите, правилата за нивното градење и нивните граматички значења. Самиот термин *морфологија* значи *наука за формите*. Морфологијата ја проучува градбата на зборовите, како и нивните општи, апстрактни (граматички) значења според кои тие (зборовите) се обединуваат во групи.¹

Во последно време се прави разлика меѓу промената на зборот што доведува до образување форми од истиот збор, како на пример: *стол – столови – столовите*, и промени што доведуваат до образување други зборови, како на пример: *предава, предавална, предавач* и сл. Јасно е дека двата вида промени влегуваат во рамките на морфологијата. Сепак, во поново време вторите промени се разгледуваат во рамките на посебната научна дисциплина наречена **зборообразување**.

Според наведеното, може да се констатира дека блиски научни дисциплини до морфологијата се **лексикологијата** и **зборообразувањето (дериџацијата)** затоа што и тие се занимаваат со проучување на зборовите, но од друг аспект. Имено, лексикологијата е наука што се занимава со проучување на одделното, конкретното значење на еден збор. Зборообразувањето, пак, како што споменаваме погоре, е дисциплина која го проучува изведувањето (образувањето, дериџацијата) на зборовите.

Овде накусо ќе разгледаме дефинирања за морфологијата дадени во светската лингвистичка литература.

Земајќи ја предвид важноста на морфологијата станува јасно постоењето на големиот број обиди за нејзиното дефинирање во научната и во стручната литература за лингвистиката.

Така, според **Ивиќ** (Ivić, 1975, стр. 139), Блумфилд ја дава најосновната морфолошка динстинкција и внесува соодветна терминологија во втората половина од XIX век. Тој смета дека при дефинирањето мора да се води сметка на кое јазично *ниво* (анг. *level*) се проучува одреден јазичен факт. Оттука, најмалиот јазичен знак – **морфемата** која има можност за пренесување значење е јазичната единица на морфологијата.

Шкилјан (Škiljan, 1980, стр. 102), морфологијата ја дефинира како лингвистичка дисциплина која се занимава со најмалите јазични единици, знаци – **морфемите** и сложените елементи на првото повисоко ниво – **зборовите**. Во основа, морфологијата ги проучува овие единици само според нивниот израз, но со оглед на тоа што станува збор за знаци, таа се осврнува и кон нивната содржина. Авторот смета дека со цел да се одреди доменот на морфологијата, мора да се дефинираат термините **морфема** и **збор**.

Морфемата² е најмалиот јазичен знак, односно најмал елемент во јазичниот состав којшто има и израз и содржина, пишува Шкилјан (Škiljan, 1980, стр.102). Чомски ги користи бинарните динстинктивни признаци претставени од Јакобсон, според кој, секоја морфема се претставува како последователност од фонемите, самите прикажани како збир од признаци, за да ги претстави морфемите. Ваквото бележење го сметале за економично, а не поради волјата да се претстават морфемите преку тоа што е динстинктивно при нивното остварување во живата реч (Дикро, Тодоров, 1994, стр. 16). Со оглед на тоа што **зборот** е составен од морфеме, и традиционалната и

¹ При подготовката на материјалите за курсот по **Морфологија на современиот македонски јазик** користени се три основни извори: 1. Стојка Бојковска, Лилјана Минова–Ѓуркова, Димитар Пандев, Живко Цветковски, *Општа граматика на македонскиот јазик*, Просветно дело, Скопје, 2008; 2. Блаже Конески, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје, 1981; 3. Симон Саздов, *Современ македонски јазик 2*, Табернакул, Скопје, 2008.

² **Морфемите**, во француската традиција, се единици со суштинска граматичка вредност, а кои се спротивставуваат на единиците со лексичка вредност (Дикро, Тодоров, 1994, стр. 55).

современата морфологија го опишуваат начинот на здружувањето на морфемите во зборот.

Слично дефинирање наоѓаме и кај **Кристал** (Crystal, 1985, стр. 155), кој морфологијата ја дефинира како гранка на граматиката која се занимава со структурата на зборовите преку поделба на морфемите. Морфологијата обично се дели на две области: *флективна*³ морфологија и *дериџациска*⁴ морфологија.

Според **Дикро** и **Тодоров** (Дикро, Тодоров, 1987, стр. 79), морфологијата расправа за зборовите, независно од нивните односи во реченицата. Од една страна, таа ги дистрибуира во разни класи кои се нарекуваат „делови на говорот“ (именка, глагол итн.). Од друга, пак, се покажуваат сите варијации што може да ги поднесе ист збор, при што се даваат правила за образувањето родови и броеви, за деклинацијата, за конјугацијата. Авторите (Дикро, Тодоров, 1987, стр. 85) наведуваат дека Трубецкој го нарекуваше морфо-логија (**морфологија**) – делот од јазичниот опис кој има задача да проучува како гласовите (фонемите) се користат за да ги изразат поимите или граматичките категории. Таа би го проучувала, на пример, феноменот алтернантност, односно модификациите кои може да ги повлече тој израз, особено во индоевропските јазици.

Најпосле, **Миновиќ** (Minović, 1974, стр. 110) ја дефинира морфологијата како област на лингвистиката која се занимава со проучувањето на формата на зборовите (*morfe* = **форма, облик** и *lógos* = **збор, учење**) и нивните граматички значења. Промената на формата на зборовите ја нарекува **дериџациска промена**, а граматичките средства кои ја прават промената ги нарекува **дериџациски граматички средства (афиксални морфемите)**.

Морфемата, како што споменавме, е најмал дел од зборот што има значење (лексичко или граматичко значење).

Лексичкото значење се однесува на основното значење (семантиката) на зборот (лексичката единица), односно на поимот што го означува зборот. На пример, зборот **врата** го има следното основно лексичко значење: *Направа што затвора или отвора некој отвор низ кој се влегува и излегува од соба, куќа, двор, градина и друго*. Други примери за морфемите кои носат лексичко значење се: *ули-, -тел-, -к, -ск-, -илниц-, -ств-, клас-* и други.

Граматичкото значење подразбира едно поапстрактно и поопшто значење што е карактеристично за различните класи (видови) зборови (на пример, граматичките категории род, број, определеност кај именките и придавките, лице, време, број кај глаголите и слично). На пример, зборот **врата** ги има следните граматички значења: *именка, женски род, еднина, неопределена*. Други примери за морфемите кои носат граматичко значење се: *-а, -и, -о, -от, -ов, -он, -ови-, -те, -је, -то* и други.

Морфемата е единство на формата и на значењето, при што е дозволено формално нејзино видоизменување, како резултат на дејствување на одредени гласовни промени. Тоа значи дека една морфема може да има различни варијанти кои ги нарекуваме **аломорфи (ног – а, нож – ен)**⁵, но може да се јави и обратното – две

³ *Флексија (flexio)* или збороменување е промена во формата на имињата (**деклинација**) и на глаголите (**конјугација**), којашто укажува на нивниот однос со другите зборови во реченицата (Софрониевски, 2012, стр. 63). Вообичаено е меѓу морфемите да се разликуваат и **флексии** – што влегуваат во системите деклинација и конјугација и **афикси** кои се понезависни едни од други (Дикро, Тодоров, 1994, стр. 54).

⁴ *Дериџациската* е еден од двата главни процеса на формите на зборовите, додека другата е *флексијата*. Во суштина, резултатот од дериџацискиот процес е нов збор (**народ – народен**), а резултатот од флективниот процес е друга форма на ист збор (**народ – народи**) (Crystal, 1985, стр. 44).

⁵ Треба посебно да се споменат случаите во кои алломорфите на една иста морфема не мора задолжително да се блиски по гласовната структура, туку може да се разликуваат. Пример: **човек – луѓе**. Во литературата овие сосема различни алломорфи се наречени суплетивни форми, а појавата е наречена суплетивизам.

различни морфеме со идентична форма, при што зборуваме за **хомонимни морфеме** (*мач – ка, мач - калка*).

Според позицијата во структурата на зборот и според карактерот на значењето **морфемите** се делат на:

- а) коренски морфеме;**
- б) службени или додадени морфеме (афиксни морфеме, афикси).**

а) Коренски морфеме

Коренската морфема е задолжителен дел на зборот и претставува основна морфема во структурата на зборот која во најопшт вид го изразува неговото лексичко значење. Зборот мора да содржи **коренска морфема**, бидејќи таа е структурно јадро на зборот кон кое се присоединуваат другите морфеме при зборообразувањето или формообразувањето. Изделувањето на коренската морфема (коренот на зборот) се врши со споредба на сродните (истокоренски) зборови.

Пример 1: Коренска морфема е **пат** во:

пат - ник
пат - ува
пат - от
пат - ишта
пат - че

Пример 2: Коренска морфема е **град** во:

град - ски
град - от
град - ови
при - град - ски

б) Службени или додадени морфеме (афиксни морфеме, афикси)

Службените морфеме, односно **афиксите** (*affixus = додаден, прицврстен*) не се задолжителен дел на зборот (неменливите зборови не добиваат афикси) и не може да имаат самостојна употреба надвор од зборот. Тие се носители на лексичко-граматички значења само во составот на зборот и неговите форми.

Според својата функција, **афиксите (службените морфеме)** се делат на:

- А) зборообразувачки (деривациски),** со кои се образуваат нови зборови;
- Б) формообразувачки (флексишки),** со кои се образуваат различни форми при промената на зборот.

А) Зборообразувачки (деривациски) афикси

Според позицијата во однос на коренската морфема со која се поврзуваат, **зборообразувачките афикси** се делат на:

- а) префикси;**
- б) суфикси;**
- в) интерфикси (инфикси);**
- г) постфикси.**

а) Префиксот (од *prae = пред, напред*, и од *fixus = додаден*) или претставката е службена морфема која доаѓа пред коренот или пред друг префикс.

На пример:

ис + каже = искаже
при + брат = прибрат
из + **на** + каже = изнакаже

б) **Суфиксот** (*suffixum* = **наставка, додавка**) е службена морфема која доаѓа по коренот или по друг суфикс, а пред флексиската наставка.

На пример:

злато - злат + **ен** = златен.

татко - татк + **ов** = татков; татк + **ов** + **ин** + а = татковина.

в) **Интерфикс** или **инфикс** (*inter = меѓу*) е составна, сврзувачка морфема, а се изделува во структурата на сложените зборови во кои поврзува две основи.

На пример:

од **риба** и **ловец**: риб - **о** - ловец (интерфикс **о**).

од **очи** и **виде**: оч - **е** - видец (интерфикс **е**).

г) **Постфиксот** (*post = по*) е службена морфема која доаѓа на крајот на зборот по флексијата. Во современиот македонски јазик постфиксот се среќава во одделни, ретки и нетипични случаи на зборообразување.

На пример:

кој-годе, која-годе.

петмина, петтемина.

Во наведените примери елементите **годе** и **мина** се наоѓаат во позиција на постфикс.

Б) Формообразувачки (флексиски) афикси

Формообразувачките (флексиските) афикси најчесто се наставки (суфикси), со исклучок на степенувањето на придавките каде што имаме префикси, односно претставки (*бел; по + бел = побел; нај + бел = најбел*). Формообразувачките афикси се менливи делови на зборот и служат за изразување на различни граматички значења.

Пример 1.

Наставката (суфиксот) **-и** служи за образување множина (граматичка категорија број) кај именки и придавки:

коњ + **и** = коњи; маж + **и** = мажи; жен-а + **и** = жени; убав + **и** = убави.

Пример 2:

Со наставката (суфиксот) **-ови** се образува множина кај именки:

даб + **ови** = дабови; снег + **ови** = снегови; вир + **ови** = вирви.

Пример 3:

Наставките **-от, -та, -то, -те; -ов, -ва, -во, -ве; -он, -на, -но, -не** се употребуваат како членски форми кај именските зборови за граматичката категорија определност:

снег + **ов** = снегов; книга + **ва** = книгава; девојче + **во** = девојчево;

брег + **он** = брегон; крпа + **на** = крпана; убава + **на** = убавана.

Збороформа

*Различните форми во кои може да се јави еден збор се нарекуваат збороформи. Имено, во конкретни искази еден збор не постои само во една единствена форма туку во повеќе форми со кои се приспособува кон другите зборови околу него. На пример, формите *снопот, снопов, снопови, сноплје, сноповиве, сноповине* се збороформи на зборот *сноп*.*

Најголем број збороформи во нашиот јазик имаат глаголите.

Што треба да знаете?

- Што е морфологија?
- Во што се состои разликата меѓу морфологијата и зборообразувањето?
- Што е морфема?
- Како ги делиме морфемите според значењето?
- Како ги нарекуваме различните варијанти на една морфема?
- Како ги делиме морфемите според нивното место во градбата на зборот?
- Како ги делиме службените, афиксни морфеми од аспект на функцијата што ја вршат?
- Како ги делиме зборообразувачките афикси според позицијата во однос на коренската морфема?

2. ЗБОРОВНИ ГРУПИ И ГРАМАТИЧКИ КАТЕГОРИИ

Проучувањето на јазикот може да се види уште во периодот на античка Хелада, што е поврзано со проучувањето на филозофијата. Трите главни насоки по кои се движат истражувањата се: *етимологијата*, *фонетиката* и *морфологијата* (Дикро, Тодоров, 1994, стр. 74).

Од литературата може да се забележи дека најразвиениот дел од јазикот се проучувањата за теоријата на *деловите на говорот*, којашто е заснована од Платон и од Аристотел, продолжена од стоичарите и е системски претставена во првата хеленска граматичка расправа на Дионис Тракиецот. Според него, постојат осум делови на говорот.⁶

Првиот лингвистички текст со кој располагаме е *санскритската граматика* на Панини (околу IV век пр.н.е.). Во неговата расправа се застапени постапките на деривација и на морфолошки состав, коишто ги опишува со помош на одредени правила, иако санскритската лингвистика не се ограничува на морфологијата (Дикро, Тодоров, 1994, стр. 73).

Дефинирањето на зборовите зависи од нивните морфолошки, синтаксички и семантички критериуми. Имено, ваквото дефинирање на зборовите во зборовни групи (делови на говорот), започнало многу години пред нашата ера. Доказ за тоа е еден од најстарите јазици – грчкиот.

Софрониевски (Софрониевски, 2012, стр. 63) во „Дискриптивната грчка фонетика и морфологија на име“ додава дека грчкиот јазик, како и повеќето други јазици, се одликува со овие зборовни групи:

1. менливи зборовни групи:

- *имиња (именки, придавки, заменки, броеви, член);*
- *глаголи.*

2. неменливи зборовни групи:

- *прилози;*
- *предлози;*
- *сврзници;*
- *честички и*
- *извици.*

Во грчкиот јазик, за зборовната група *именки* се својствени граматичките категории. Како што наведува Софрониевски (Софрониевски, 2012, стр. 65): „Грчкиот номинален систем е наследен од индоевропскиот, па оттаму, како и во многу други индоевропски јазици, деклинираните форми на имињата во грчкиот јазик се изразуваат преку три граматички категории: *род, број и падеж*.“

Врз основа на грчките проучувања, римските граматичари ги продолжиле своите истражувања (во II век од н.е.). Конечно, латинскиот граматичар Елиус Донатус (Aelius Donatus, IV век), во својата расправа *De octo orationis partibus* ги утврдил следниве осум класи: *именка, замена, глагол, глаголска придавка, сврзник, предлог, прилог, извик* (Дикро, Тодоров, 1994, стр. 59).

Грамматичките термини се создадени од александриските граматичари, а потоа се преведени на латински јазик. Латинските термини, пак, што цврсто се воспоставени во доцниот среден век, кога одново почнал да се изучува грчкиот јазик се, всушност, калки од грчкиот и како такви се применети и во другите европски јазици (Софрониевски, 2012, стр. 63).

⁶ Грчките и латинските граматичари, *главните класи* зборови што успеале да ги разликуваат, ги нарекувале *делови на говорот* (*μέροστούλογου, partes orationis*). Овие класи зборови, денес, се сосема јасни, но во времето на антиката претставувале предмет на низа расправи.

Во латинскиот јазик, исто како и во грчкиот, за именките се својствени граматичките категории: *род, број и падеж* (Гортан, Горски, Пауш, 1971).

Како што е познато, во средниот век јазичното истражување е насочено само кон коментар на латинската граматика.

Во тој период (кон почетокот на X век) средновековните граматичари развиваат оригинално размислување кое се насочува на две теми:

- 1) желба да се востанови општа теорија за јазикот, независно од кој било јазик;
- 2) приближување меѓу граматиката и логиката, со што се настојува да се претстави универзалното.

Понатаму, во XVII – XVIII век во поголем дел од „општите граматика“ се застапени ставовите дека има два дела во граматиката на еден јазик или на кој било јазик. Од една страна, има збир од категории и од правила, општи за сите јазици, коишто се наложени од универзалните барања на изразот на логичката мисла (тоа се главните делови на говорот: *придавка, именка, глагол* итн.), а од друга страна, е аспектот, специфичен за секој јазик, што е последица на низа навики, коишто му се својствени нему, било да доаѓаат за да ги комплетираат универзалните правила, било да се спротивставуваат дополнително на тие правила (Дикро, Тодоров, 1994, стр. 204).

Во XIX век во центарот на вниманието на лингвистиката, во голема мера била ставена граматичката проблематика на индоевропските јазици. Во приближно иста мера, но и нешто повеќе, во XX век вниманието на лингвистиката е насочено кон неиндоевропските јазици. Првите модерни граматички истражувања се однесувале на „егзотичните“ јазици. По извесно време, се појавиле темелно опишани истражувања за јазикот на индијанското племе Навахо, но тоа било само на самиот почеток на структурализмот во лингвистиката. За кратко време се појавиле и трудови коишто го опишувале структурализмот во францускиот и во италијанскиот јазик. Првата дескриптивна граматика за еден од словенските јазици, којашто е работена според структуралниот метод, е објавена во 1952 година во Скопје, а е напишана од американскиот професор по славистика на Харвардскиот универзитет Хорас Г. Лант, која носи наслов „Grammar of the Macedonian Literary Language“ (сп. Ivić, 1975, стр. 58).

На границата меѓу XIX и XX век А. Белиќ има голема заслуга затоа што укажал на значењето на испитувањето на функциите на зборовите во реченицата за сфаќање на основниот принцип на организирање на јазикот и на зборообразување на зборовите, и особено инсистирал на потребата да се истражуваат зборовите истовремено во сите три нивни димензии: *значење, синтаксичка функција и форма*. Некои од неговите теориски концепции, како на пример, сфаќањето за тоа дека значењето на именката подразбира „збир од карактеристики“, во извесна смисла, ги антиципира теориските ставови на генеративната семантика (Ivić, 1975, стр. 87).

Грамматиката на Пор Ројал⁷, претставувала основа за француските училишни граматика, во која се разликуваат следниве класи на зборови: *именка, замена, глагол, глаголска придавка, сврзник, предлог, прилог и извик* (Дикро, Тодоров, 1994, стр. 59).

Со дефинирања за граматичките категории се среќаваме и во енциклопедиските речници што се однесуваат на лингвистичките науки. Така, овде ќе го споменеме дефинирањето од страна на Кристал (Crystal, 1985, стр. 115). Тој во својот „Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike“ во делот за објаснување на терминот *категорија*, има забележано дека во областа на *Грамматиката*, категоризацијата, пред сè, се однесува на воспоставувањето единство од класифицирачки својства, односно категоризирање во единици коишто се користат при дескрипцијата на јазикот, имаат ист основен опис и се јавуваат како структурни единици во целиот јазик.

⁷ Клод Лансло и Антоан Арно од Port Royal des Champs во 1660 година ја имаат изработено граматиката наречена *Општа и образложена граматика*, која подоцна е нарекувана *Грамматика на Пор Ројал* (Дикро, Тодоров, 1994, стр. 13).

Понатаму продолжува: „Терминот **категирија** во некои пристапи се однесува на самите класи или општи единици, како на пример: *именка, глагол, субјект, предикат, именска синтагма, глаголска синтагма*“. Поконкретно, Кристал за терминот *категирија* мисли на својствата на тие општи единици (зборовни групи) што имаат моќ да дефинираат. Како на пример: кај зборовната група *именки* се вклучуваат: *број, род, падеж* итн., а пак кај зборовната група *глаголи* се вклучуваат: *време, вид, состојба* итн. Овие својства на зборовните групи, се нарекуваат **граматички катгеии**. Кристал наведува: „Честопати се прави разлика меѓу **граматичка катгеирија** и граматичка функција (или **функционална катгеирија**), како што се: *субјект, објект... итн.*“

Во својата книга „Увод у науку о језику“, Миновиќ (Minović 1974, стр. 107), во делот за зборовните групи во јазикот, пишува дека зборовите меѓу себе, во секоја зборовна група, се обединуваат со некои општи, граматички значења и со нивните формални показатели. Слично дефинирање наоѓаме и кај Шкилјан (Škiljan, 1980, стр. 108), кој пишувајќи за флексијата кај менливите зборовни групи наведува дека *флексијата кај именските зборовни групи (во кои ги вклучува именките, придавките, заменките и броевите) е деклинацијата, а флексијата кај глаголите е конјугацијата и дека подгрупите на граматемите што се јавуваат во деклинацијата и во конјугацијата содржат некои белези што ги поврзуваат во поголеми групи, кои, всушност, се **граматичките катгеии**.*

Ст. Стојанов (Стојанов, 1983, стр. 21) во „Граматика на современиот бугарски книжен език“, посветува внимание и на граматичките катгеии: *род* (машки, женски и среден), *број* (еднина и множина), *вид* (свршен и несвршен) за кои вели дека се *општи признаци*. Според него, основа за секоја граматичка катгеирија е *општиот признак*.

Значењето, улогата во јазикот и улогата во реченицата ги одредуваат граматичките катгеии на пример, на именките во српскиот јазик, а тоа се: *родот, бројот и падежот* (Станојчиќ, Поповиќ, 2004, стр. 78).

- Граматичката катгеирија **род** кај именките е изразена преку разликувањето на полот на суштествата во природата. Тогаш станува збор за *природен род*. Кај именките што немаат природен род, а што означуваат предмет или појава, родот се определува преку наставката со која именката завршува (номинативна еднина). Ваквите именки својот род го добиваат според формата на именката со природен род (пол), а нивниот род се нарекува *граматички род*.
- Граматичката катгеирија **број** кај именките е изразена преку наставките со кои се означуваат разлики меѓу единка наспроти повеќе единки од поимот што го означуваат.
- Граматичката катгеирија **падеж** кај именките е изразена преку различни наставки кои изразуваат различни односи на именката што се јавува во реченицата.

Во хрватскиот јазик **граматичката катгеирија** се дефинира како *класа* во која се групираат одделни зборови или форми на зборови врз основа на нивните граматички особини (Mindoljević, 2013, стр. 28).

Слични дефиниции се среќаваат и во граматиките на другите јазици од јужнословенската група на словенските јазици. Па така, во граматиките на црногорскиот јазик пишува дека *морфолошките катгеии може да се дефинираат како граматички катгеии што им припаѓаат на зборовите според нивното формирање*⁸ (Čirgić, Pranjković, Silić, 2012, стр. 68).

⁸ Во голем број граматика за словенските јазици, покрај граматичките катгеии *род, број и падеж*, со терминот *граматички катгеии* се опфаќаат и зборовните групи.

Од јужнословенската група на словенските јазици, ќе го издвоиме словенечкиот јазик, во кој во рамките на граматичката категорија *број* е специфична *двоината*, на пример: м.р., едн. *časopis*, двоина: *časopisa*, мн.: *časopise*; ж.р., едн.: *knjigo*, двоина: *knjigi*, мн.: *knjige*; ср.р., едн.: *deklè*, двоина: *dekléti*, мн.: *dekléta* (Jug-Kranjec, 1992, стр. 28).

Како што може да се забележи, зборовите во секој јазик се класифицираат во одделни групи според одредени заеднички особини. Во лингвистиката постојат повеќе класификации на зборовите во групи, но како најважни се споменуваат најчесто три класификации:

- а) значенска (семантичка) класификација на зборовите;**
- б) формална (морфолошка) класификација на зборовите;**
- в) функционална (синтаксичка) класификација на зборовите.**

а) Значенска (семантичка) класификација на зборовите

Во основата на оваа класификација лежи значенскиот (семантичкиот), смисловниот аспект на зборовите. Зборовите се класифицираат во групи (класи) врз основа на нивните општи лексички и граматички значења при што се запоставува нивното посебно, сопствено значење. Врз основа на овој семантички аспект, зборовите во македонскиот стандарден јазик се класифицираат во единаесет групи (класи):

- **именки;**
- **придавки;**
- **броеви;**
- **заменки;**
- **глаголи;**
- **прилози;**
- **предлози;**
- **сврзници;**
- **честички;**
- **извици;**
- **модални зборови.**

Именките се зборови кои именуваат поим за живо суштество, за предмет или за појави и дејства сфатени предметно.

Придавките се употребуваат за искажување карактеристика за неког или за нешто.

Заменките означуваат или посочуваат лица, предмети или појави.

Броевите означуваат количество.

Глаголите се видови зборови со кои се искажува дејство (процес/работа) или состојба.

Прилозите се зборови со кои се изразува околност во која се врши некое дејство.

Предлозите, сврзниците и честичките се несамостојни, помошни зборови со чија помош се изразуваат одделни граматички значења. Предлозите, сврзниците и честичките немаат лексичко значење.

Предлозите служат за изразување на најразлични односи меѓу зборовите.

Сврзниците имаат функција да ги поврзуваат зборовите, зборовните состави и речениците.

Честичките се зборови со кои се изразуваат различни граматички значења и функции (тврдење, одрекување, истакнување и сл.).

Извиците се видови зборови со кои непосредно се изразуваат чувства, се обрнува внимание или, пак, се имитираат разни звуци.

Модалните зборови се употребуваат за искажување на сопствениот став на говорителот кон искажаното.

б) Формална (морфолошка) класификација на зборовите;

Оваа класификација на зборовите е извршена врз основа на менливоста и неменливоста на формата на зборовите. Во зависност од тоа дали зборовите ја менуваат или не ја менуваат својата форма во исказот, сите зборови се класифицирани во две големи групи:

– **менливи зборови;**

– **неменливи зборови.**

Менливите зборови во разни искази се појавуваат со различни форми. На пример, основниот збор *книга* се појавува во различни форми: *книга, книги, книгата, книгите, книгиве, книгине* итн.

Неменливите зборови секогаш се појавуваат во иста форма: *ако, од, во, над, како, сосема, веројатно* итн.

Во групата **менливи зборови** спаѓаат: **именки, придавки, броеви, заменки и глаголи.**

Во групата **неменливи зборови** спаѓаат: **прилози, предлози, сврзници, честички, извици и модални зборови.**

в) Функционална (синтаксичка) класификација на зборовите.

Синтаксичката класификација на зборовите се темели врз нивната функција (служба) во реченицата. Овде и не станува збор за некоја строга класификација на зборовите во прецизно определени групи затоа што постојат голем број разновидни функции на разните видови зборови во реченичните структури. Во таа смисла, некои зборови во реченицата може да бидат нејзини одделни, самостојни членови, односно да имаат служба, на пример, на подмет, прирок, предмет, атрибут и слично, додека други зборови не може да бидат со таква служба, туку може да ги поврзуваат тие самостојни делови и да помагаат во изразување на различни односи меѓу нив. На пример, со вистинска самостојност во реченицата се изделуваат именките, глаголите и дел од заменките, а другите самостојни зборови имаат ограничена синтаксичка независност.

Последната поделба на зборовните групи е на **отворени** и **затворени**. Оваа поделба се базира на фактот дека дел од зборовните групи имаат променливо членство, а други имаат точно определено или, барем, неменлив состав. Поновата поделба произлегува како резултат на констатирање на недостатоци во претходните поделби. Во категоријата **отворени** зборовни групи влегуваат: *именки, глаголи, придавки, прилози*, со оглед на тоа што бројот на членовите што влегуваат во овие групи постојано се зголемува, а во категоријата **затворени** влегуваат: *броевите, заменките, предлозите, сврзниците, честичките, извиците* и *модалните зборови*. Набројаните зборовни групи имаат постојано членство, односно членство кое не се менува.

2.1. Граматички категории

Претходно споменавме за граматичките категории дефинирани во светската лингвистичка литература, како и во дел од словенските јазици, а овде ќе се осврнеме кон нивно дефинирање во стручната и во научната литература за македонистиката.

Според „Општата граматика на македонскиот јазик“ (Бојковска, Пандев, Минова-Гуркова, Цветковски, 2008, стр. 160), *граматичките категории* се дефинираат како граматички значења на зборовите, кои обично се викаат и **категоријални**, а се искажуваат со посебни граматички средства. Тоа се поопшти апстрактни значења според кои различни зборови се обединуваат во одделни групи или класи врз основа на некои истородни појави.

Што треба да знаете?

- Кој прв направил осумчлена поделба на зборовните групи?
- Како ги делиме зборовните групи според значенската класификација?
- Како ги делиме зборовните групи според морфолошката класификација?
- На што се должи менливоста на едни и неменливоста на други зборовни групи?
- Што значи отворено, а што затворено членство кај зборовните групи?
- Како ги дефинираме граматичките категории во македонскиот јазик?

3. ИМЕНКИ (СУПСТАНТИВИ)

Именките или **супстантивите** (лат. *substantivum*) се зборови со кои се означуваат суштества, предмети и појави.

Постојат два вида именки:

- а) **општи именки;**
- б) **сопствени именки.**

Со **општите именки** се именуваат суштества, предмети и појави со заеднички општи карактеристики. Со општите именки се означуваат одделен вид предмети, суштества и појави, како и еден претставник на истиот вид (со *клуба* се означува секоја клуба, но и една конкретна клуба); множество од еднородни предмети кои претставуваат целина, збир во кој не се izdelува одделен предмет во збирот и со еднинска форма тие означуваат множество (*население, мебел, членство*), а се нарекуваат *збирни именки*; материјал, состав (*вода, злато, песок*), а таквите именки се нарекуваат *материјални именки*.

Со **сопствените именки** се именуваат единечни (индивидуални) предмети или суштества. Познати се како **имиња** и се пишуваат со голема почетна буква, а општите со мала според Правописот на македонскиот јазик. Собствените именки најчесто претставуваат: имиња на луѓе (*Јана, Марко*); географски имиња (*Бистра, Пелагонија*); празници (*Велигден, Божиќ*); имиња на институции (*Министерство за образование и наука, Филолошки факултет*); имиња на објекти од различен вид (*Слаткарница „Крин“*); имиња на уметнички дела (*романот „Пиреј“*).

Покрај ова, именките се класифицирани во две групи и според можноста/неможноста за допир на тоа што го именуваат, и тоа на:

- а) **конкретни именки;**
- б) **апстрактни именки.**

Конкретните именки означуваат (именуваат) материјални предмети и суштества (*дете, лебед, мравка, песок*).

Апстрактните именки означуваат (именуваат) нешто што не може да се допре, да се види и слично (*вистина, итрина, мисла, радост*).

3.1. Граматички категории кај именките

За именките се својствени граматичките категории **род, број** и **определеност**. Покрај тоа, кај именките во македонскиот јазик во одделни случаи има остатоци од граматичката категорија **падеж** (со која истовремено се изразува и граматичката категорија **апел**). Последната граматичка категорија е една од ретките падежни форми која сè уште се среќава во македонскиот јазик и е позната како вокативна форма. Денес овие форми ги среќаваме само кај некои именки од машки и од женски род со вокативна служба (пр.: *боже, брате, куме, мажу, девојко, ѕвезда*), а сосема ретко со други служби, на пример предметска: *Го видов Петрета/Ивана/Јована*, но и: *Го видов Петре/Иван/Јован*. Како што е познато, овие употреби исчезнуваат од нашиот јазик, а се користат други начини за изразување на функциите, како на пример: со предлози, со редот на зборовите и др.

3.1.1. Родот на именките

Граматичката категорија род кај именките има основа во различниот пол на луѓето и животните (машки и женски), а може да биде и неопределен (среден род) кај малите живи суштества. Меѓутоа, треба да се прави разлика меѓу природниот и граматичкиот род, зашто може да се случи да не се совпаѓаат. Граматичкиот род има свој израз кај сите именки, без оглед дали именката означува нешто живо или неживо. Разликувањето на родот кај именките за предмети и појави (кои немаат природен род) се прави според завршоците на именките за живи суштества.

По правило, секоја именка во нашиот јазик му припаѓа на еден од трите рода: **машки, женски и среден род**. Треба да се има предвид дека поделбата на родот кај именките во споменатите три члена не е универзална ситуација со оглед на тоа што има јазици кои разликуваат два рода, четири рода, па дури и дваесет рода.

Родот во македонскиот јазик се определува во еднинските форми, според завршокот на именката. Ако именката е во множинска форма, родот се определува според нејзината соодветна еднинска форма.

Кај некои именки постои колебање во однос на нивната припадност кон одреден род како, на пример, *песокта/песокот* или *пепелот/пепелта* и тие имаат двородова припадност, односно тие се именки и од машки и од женски род. Познати се како **двородови именки**. Такви се, на пример: *благодет, вар, глеѓ, жар, кал, памет, пелел, песок, прав* и др. Историски гледано, поголемиот дел од нив се именки од женски род (овој род го имале во старословенскиот јазик), но формално наликуваат на именки од машки род според денешната норма. Оттука, споменатите именки се наоѓаат во започнатиот, но незавршен процес на менување на нивниот род.

За **именките од машки род** постојат некои општи правила во однос на нивниот завршок. Општите именки од машки род што означуваат лица завршуваат на согласка (*учител, чевлар*), на **-а** (*владика, судија, војвода*), на **-о** (*стрико, татко*), на **-е** (*вујче*). Личните имиња од машки род завршуваат на согласка (*Јован, Дејан*), на **-о** (*Здравко, Јанко*), на **-а** (*Илија, Никола*), на **-е** (*Јане, Митре*), на **-и** (*Ѓорѓи, Методи*).

Именките од женски род најчесто завршуваат на **-а** (*капа, слика, маса*). Помал дел од именките од женски род завршуваат на согласна група (*радост, младост*) или на согласка (*пролет, пот, љубов*). Женските лични имиња завршуваат на **-а** (*Марија, Кристина, Билјана*) и на **-е** (*Лиле, Маре, Наде*). Да се навратиме на именките што се изведени од придавки со наставката **-ост**. Тоа се именки од женски род: *младост, зрелост, упорност* и др. што го наследиле својот род од старословенскиот јазик, а во македонскиот ги има околу 2000. Со оглед на тоа што станува збор за обемна група, не очекуваме да го променат својот род во машки каков што е случајот со двородовите именки.

Именките од среден род најчесто завршуваат на **-о** (*колени, око*) и на **-е** (*море, пиле, дете*). Некои именки од туѓо потекло имаат и други завршетоци (*такси, жири, интервју*).

Меѓу именките, се изделуваат одреден број што означуваат лица и, иако се работи за именки од конкретен граматички род (*академик, биолог, мртовец, психолог, индивидуа, личност, персона, странка, лице, бебе* и др.) карактеристично е тоа што се однесуваат и на лица од машки и на лица од женски пол. Овие именки се наречени **епиценуми**. Сигнализирањето на полот во случаи кога се користи епиценум, се прави описно. Пр.: *жена-убиец, машко лице, женско бебе* и сл.

Треба посебно да го издвоиме и зборообразувачкиот модел на изведување именки од женски род од соодветните именки од машки род. Пр.: *учител-учителка, фризер-фризерка* и сл. Ваквите именки се познати како **феминативи**. Лингвистите препорачуваат нивната употреба да биде рамноправна како и именките од машки род.

Во македонската лингвистичка литература се среќаваат поголем број истражувања поврзани со родот на именките. Во прилог ќе издвоиме дел од нив.

Така, доколку не сме сигурни за родот на именката, спонтано го одредуваме нејзиниот род преку нејзиниот завршок. Токму оваа спонтаност може да придонесе до погрешна претстава околу родот. Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова, 1985/86, стр. 247), а подоцна и Црвенковска (Црвенковска, 1986, стр. 97), даваат свој осврт во врска со именките што преку својата именска форма претставуваат исклучоци во македонскиот јазик. Такви се, на пример, именките од м.р. што завршуваат на –а (*сотона, судија, владика, муштерија*). Како што нагласува Минова-Ѓуркова, од примерот *една моја муштерија*, не мора секогаш да дојдеме до заклучок дека станува збор за лице од женски пол, туку дека говорителот извршил согледување по формата со именка што завршува на -а. Авторката укажува дека посоодветно би било да се каже *еден муштерија* и дека придавките не мора секогаш да ги имаат истите граматички белези како и именката пред која стојат. Слични заклучоци наведува и Црвенковска, докажувајќи ги своите ставови преку примерот *Сотоната е неуништулива*. Авторката нагласува дека не треба секогаш да се води сметка за правилото, а притоа да се заборава исклучокот. Според неа, правилно би било да се каже *Сотоната е неуништулив*.

Одделно истражување поврзано со граматичката категорија *род* направила авторката Кр. Илиевска (Илиевска, 1996, стр. 67) кое се однесува на рецепцијата на веќе споменатата категорија во јазикот на малите деца. При рецепцијата на граматичката категорија *род* од страна на децата (2-6 години), авторката забележала извесни колебања, што не важи само за македонскиот јазик (пр.: *Дај ми го? Што да ти дадам? – Куклата*), туку за секој јазик, воопшто. Илиевска смета дека две-три години подоцна за децата е јасно поделен светот на женски и на машки дел што води до друга крајност. На пример: *Јас сум Македонка, ти си Македонка, тато е Македон* (3 години и 4 месеци); *Како може Охрид да биде тој, а Битола да биде таа. А Скопје? Што е Скопје? Тоа? Па Скопје е најголем град!?!* (5 години и 6 месеци).

3.1.2. Бројот на именките

Граматичката категорија број се однесува на разликувањето меѓу единечност и множество од предмети, лица, појави и слично. Кај именките постојат два вида на граматичката категорија број:

- а) еднина;**
- б) множина.**

Старословенскиот јазик, како предок на сите словенски јазици, покрај еднина и множина, содржел и **двоина** (означува два примерока).

Еднината, по правило, означува еден предмет, едно лице, една појава и слично. Во еднинска форма се употребуваат сопствените именки (*Бојан, Вардар*), збирните именки (*мебел, население, стока*), материјалните именки (*бакар, песок, шеќер*) и дел од апстрактните именки кога се употребуваат со нивното основно значење (*просвета, феудализам*).

И меѓу општите именки, кои по правило имаат и еднинска и множинска форма, има и такви кои немаат две форми за број. Нив ги делиме во две поголеми групи: *singularia tantum* и *pluralia tantum*. Во првата група влегуваат дел од гореспомнатите именки (апстрактни, збирни, материјални), а во втората влегуваат именки што означуваат целина во чии рамки може да се изделат два идентични дела: *ножици, очила, панталони, фармерки*. Сепак, постојат и такви кои не се среќаваат во еднинска форма: *макарони, шпагети, тортелини*. Разликувањето по број кај ваквите именки се прави описно: *два пара панталони, една чинија шпагети* и сл.

Множината означува повеќе, односно поголем број од именуваните предмети, лица или појави. Во македонскиот јазик се разликуваат три вида множина:

- **обична множина;**
- **избројана множина;**
- **збирна множина.**

Со **обичната множина** даваме информација дека станува збор за повеќе предмети или лица што може да се бројат (*писма, ученици, чешли*). Обичната множина кај именките од машки род се образува со следните наставки: **-и, -ови/-еви, -вци/-овци** (*коњи, мажи, бубрези, наставници, трофеи, гледачи, родители, броеви, кејови, столови, дедовци, стриковци, Јаневци, Петревци*). Оттука, може да се заклучи дека еднословните именки од машки род, главно, образуваат множина со наставката **-ови/-еви**. Тоа е една наставка со две варијанти (аломорфи), а позастапена е варијантата **-ови**. Повеќесловните именки од машки род прават множина со наставката **-и**, со исклучок кај некои еднословни (*коњи, мажи, заби, прсти* и др.). Наставката **-вци** се среќава кај именки од машки род што означуваат роднинска врска, а завршуваат на **-о** или на **-е**.

Кај именките од женски род обичната множина се образува со наставката **-и** (*вести, птици, врати*). Исклучок се формите *раце, нозе*. Оваа неправилност кај последните две именки се објаснува со некогашната двоинска форма која била застапена во старословенскиот јазик, а бројот на екстремитетите влијаел кај луѓето таа форма да се наметне и по губењето на двоината. Иако, денес овие форми ни се чинат неправилни заради наставката **-е**, тие не се неправилни земајќи ја предвид историјата на нашиот јазик.

Кај именките од среден род обична множина се образува со наставките **-а** и **-иња** (*места, села, срца, пилиња, мориња, телиња* и сл.) Наставката **-иња** се јавува кај именките што завршуваат на **-е**, по негово отфрлање. Наставката **-а** се додава на именките што завршуваат на **-о** по негово отфрлање кај именките од домашно потекло (*место-места*), но и задржување кај именките од туѓо потекло. Кај вториве, крајното **-о** е акцентирано (*биро-бироа*).

Со **избројаната множина** најчесто се укажува на два или на повеќе предмети во определено, односно избројано количество (*два/три/пет клуча*). Избројаната множина се образува со наставката **-а** (*два дена, пет клуча, три часа*). Од примерите станува јасно дека посебни форми кои се образуваат со споменатата наставка имаат именките од машки род. Во нив не се вклучени оние именки што означуваат лица, зашто за нив има посебни бројни форми: *двајца, четворица, седуммина* итн. Посебно треба да се нагласи фактот дека именките од женски и од среден род, исто така образуваат избројана множина. Меѓутоа, кај нив не постои посебна наставка, иако ваквата множина е секако присутна (*две жени, три деца, пет книги, осум пенкала*). Треба уште да се спомене дека формите на избројаната множина се несамостојни, зашто секогаш одат придружени со број или, поретко, со прилози, со оглед на тоа што тие покажуваат избројаност и не може да се јават сами. Затоа овие форми ги сметаме за блокирани.

Во последно време се забележува тенденција за губење на формите за избројана множина (*три моливи, два настани*). Ако овде се вброи и непродуктивноста на формите за збирна множина, може да се констатира дека формите за обична множина ќе стекнат статус на единствени множински форми во македонскиот јазик.⁹

Со **збирната множина** се нагласува дека едно множество се гледа како целина, а не како сума од избројливи елементи (*лисје, ридишта*). Формите за збирна множина се образуваат со наставките **-је, -ја**, а понекогаш и **-ишта** (*ридје, лисја, патишта*). Воопшто, збирномножинските форми ретко се среќаваат, нови образувања нема, а причината за тоа е нивното значење, кое на некој начин ѝ се спротивставува на вообичаената претстава за множина – сума од избројливи елементи.

⁹ С. Саздов, 2008. *Современ македонски јазик 2*.

Треба да се има предвид дека во одделни случаи при образувањето на множинските форми се јавуваат разни фонетски и морфолошки промени: *белег – белези; војник – војници; предок – предци*.

Од истражувањата на Кр. Илиевска (Илиевска, 1997, стр. 13) во врска со рецепцијата на граматичката категорија *број* во јазикот на малите деца заклучуваме дека доколку децата се водат според законот на аналогијата, честопати се случува да изведат множински форми што се неправилни, кои за децата се сосема логични (пр.: *раче – рачиња, ноќе – ноџиња*, но и: *рака – ракиња, нога – ногиња*). Според авторката, се случува децата сами да измислат множински форми (пр.: — *Види, на оваа кајсија какви мали каивчиња има! Ама тоа е праска. — А да. И колку мали прасиња има!* (4 години); но и: *глушец – глушеци, чамец – чамцови, врабец – врапови*, но и *врабеци* и сл.).

3.1.3. Определеноста на именките

Граматичката категорија определеност кај именките претставува означување (или посочување) на еден или на повеќе изделени, познати предмети. Морфолошки показател на определеноста во македонскиот јазик е **членот**. Во македонскиот стандарден јазик, како карактеристика, се среќава тројниот член:

–от	–та	–то	–те
–ов	–ва	–во	–ве
–он	–на	–но	–не

Во основа (иако постојат одредени исклучоци) наставките **–от**, **–ов**, **–он** се употребуваат за категоријата определеност кај именките од машки род (*моливот, моливов, моливон*), наставките **–та**, **–ва**, **–на** кај именките од женски род (*портата, портава, портана*), наставките **–то**, **–во**, **–но** кај именките од среден род (*кучето, кучево, кучено*), додека наставките **–те**, **–ве**, **–не** кај именките во множинска форма (*мажите, маживе, мажине; авионите, авиониве, авионине, куќите, куќиве, куќине; кредитите, кредитиве, кредитине*). Низата **–та**, **–ва**, **–на** се среќава кај множинските форми од именките од среден род (*кучињата, морињата, местата*). Во таа смисла, исклучок претставуваат именките од машки род што завршуваат на **-а** (*војвода-та, судија-та*), на **–о** (*чичко-то, татко-то*) итн. Исклучок е и формата **луѓе** (*луѓе-то*).

Зирномножинските форми на **–је** ја добиваат низата: **–то**, **–во**, **–но**: *нијејето, лисјејето*, а тие на **–ја** и **–ишта** ја добиваат низата: **–та**, **–ва**, **–на**: *лисјава, ридиштата*.

Претходно споменавме дека формите на избројаната множина се несамостојни и секогаш одат со број или прилози. Оттука, членот се придодава на првиот составен дел од именската група: *петте коша, неколкуте збора*.

Важно е да се спомене дека апстрактните именки се врзуваат само со низата **–от**, **–та**, **–то**, **–те** (*младоста, радоста*), а конкретните може да се врзат со трите члена.

Сопствените именки, од друга страна, се самоопределени и затоа не се врзуваат со членот. Исклучок се некои имиња кои се употребени галовно и со кои се изразува емотивен однос кон личноста што го носи тоа име. Станува збор за хипокористици, пр.: *Марето, Ането, Верчето*.

Постојат и други граматички средства за сигнализирање определеност (на пр.: показните заменки). Затоа, членот не треба да се симболизира како синоним на категоријата и таа да биде нарекувана категорија член/членување.

Отсуството на наведените наставки кај именките ни покажува дека станува збор за **неопределеност**.

Членските наставки за граматичката категорија определеност вршат и просторно определување. На пример, низата **–ов** се употребува за предмети што се блиску до оној што зборува (*книгаво=оваа книга*); низата **–он** се употребува за

предмети што се оддалечени од говорителот, но тој може да ги види и да ги покаже (*книгана=онаа книга*).

Граматичката категорија *определеност* на именките во македонскиот јазик е категорија што го прави овој јазик различен од други словенски јазици.¹⁰ Од оваа причина, граматичката категорија *определеност* била предмет на истражувања, како за споредбени анализи, така и за појавата на членот во рамките на именките во македонскиот јазик.

Со оваа проблематика се занимавале авторките Убавка Гајдова и Веселинка Лаброска (Гајдова, Лаброска, 2000, стр. 203) во „Ареалите на членската морфема кај именките од машки род во еднина што завршуваат на консонант“. Главен предмет на интерес во оваа статија е постпозитивниот член *-от*, односно неговата формална анализа, при што вниманието е свртено кон методологијата на картографското претставување. Авторките додаваат и коментари во врска со функционирањето на *-ов* и на *-он* како посебни форми на определениот член. Како што забележуваат во статијата, овие членски морфеме се одлика на западното македонско наречје.

3.1.4. Вокативни форми на именките

Остатоци од граматичката категорија *падеж* се јавуваат кај именките во таканаречената вокативна форма (за повикување/довикнување и обраќање кон некого/некоја). Во ваквите вокативни форми, всушност, се содржани две граматички категории и тоа граматичката категорија *падеж* (вокатив) и граматичката категорија *апел* (повикување/довикнување/обраќање).

Има неколку наставки со кои се образува вокативната форма во зависност од карактерот на именките. На пример, кај именките од машки род формата за обраќање се образува со наставките *-у* и *-е* (*мажу, крају, професоре, учители*). Кај одделни именки се јавуваат форми со двете наставки (*брате – брату, свате – свату*). Именките од машки род што завршуваат на *-а* образуваат вокативни форми со наставката *-о*: *судијо, владико* и др.

Именките од женски род што во еднина завршуваат на *-а* образуваат вокативна форма со наставката *-о*: *жено, сестро, снао*, а оние што завршуваат на *-ка* и *-ца* добиваат наставка *-е*: *професорке, убавице* и др.

Оттука, може да се констатира дека посебни вокативни форми во македонскиот јазик се образуваат од именките од машки род што во еднина завршуваат на согласка и оние што завршуваат на самогласката *-а*, како и именките од женски род што во еднина завршуваат на самогласката *-а*. Сите именки од среден род и сите преостанати именки од машки и од женски род немаат наставки за нивната вокативна форма туку овде мошне значајна улога има интонацијата.

Според горенаведеното, ќе заклучиме дека граматичките категории се општи особини (карактеристики) што се специфични за секоја одделна зборовна група. Граматичките категории, всушност, се однесуваат само на граматичките (категоријални) значења на зборовите што се изразуваат со посебни граматички средства (на пример, суфикси) кои функционираат како формални показатели за разновидните граматички категории. Граматичката категорија *време*, на пример, е карактеристична за зборовната група *глаголи*. Граматичката категорија *род* е карактеристична за зборовната група *именки*. Суфиксот (наставката) *-а* кај именките, на пример, е формален показател за граматичката категорија *род* кај именките (за именки од женски род: *вод-а, крп-а, кред-а, книг-а, куќ-а, мајк-а, мисл-а, среќ-а, желб-а* итн., се разбира со одделни исклучоци како именката *војвода* којашто е од машки род). Или во една општа смисла, на пример, за зборовната група *именки* се карактеристични граматичките категории *род, број и определеност*.

¹⁰ Наоѓа свои сличности со бугарскиот јазик.

Функциите на именките во реченицата

Именките ги имаат следните функции во реченицата:

- а) **подмет**: *Детето пееше*; *Липите цутат во јуни*;
- б) **директен предмет**: *Го пофалив детето*; *Јана купица книга*;
- в) **индиректен предмет**: *Му реков на детето*; *Му се јавив на Марко*;
- г) **предлошки предмет (предмет со предлог)**: *Мислење на детето*; *Се плаши од вода*.
- д) **прилошка определба**: *Детето седна во аголот*; *Кучето се скрilo под маса*.
- ѓ) **именски дел од прирокот**: *Мајка му е учителка*; *Бојан е ученик*;
- е) **вокативна функција**: *Дојди Марко!*; *Сакам да се сретнеме, Иване!*
- ж) **атрибут**: *тетратка на ученик*; *писмо до пријател*;
- з) **апозиција**: *Најголемата река во Македонија, Вардар, извира кај гостиварското село Вруток*.

Што треба да знаете?

- Како се определува родот на именките во македонскиот јазик?
- Што се двородови именки, епиценуми, феминативи?
- Кои именки немаат множинска форма?
- Што значи плуралија тантум?
- Која е значенската разлика кај трите вида множина во македонскиот јазик?
- Каде се среќава наставката –а во врска со категоријата број?
- Која збирномножинска наставка е најфреквентна?
- Што значи определеност и како се изразува најчесто?
- Која е значенската разлика меѓу трите членски низи?
- Која членска низа има и друга употреба освен просторната определеност?
- Дали се членуваат имињата? Дали има исклучоци?
- Каква е функцијата на вокативните форми?
- Што подразбираме под обраќање?
- Кои вокативни наставки се среќаваат во македонскиот јазик?

4. ПРИДАВКИ (АДЈЕКТИВИ)

Придавките (лат. *adjectivus*) се менлива зборовна група што означува некаква карактеристика, признак, својство на предметите, суштествата или на појавите и тоа самостојно или во врска со некој друг предмет. Со оглед на тоа што тие карактеристики секогаш им се припишуваат на предметите, суштествата и појавите како нивни признак, придавките се во тесна врска со именките (**мала** книга, **црно** куче, **голема** победа). Затоа придавките не се употребуваат самостојно туку најчесто со именките.

Ваквата директна смисловна поврзаност и зависност на придавките резултира со нивна граматичка зависност од именките. Имено, придавката мора да ги има истите граматички белези како и именката до која стои. Тоа значи дека придавките ги имаат истите граматички категории како и именките, а тоа се **род, број и определеност**. Меѓу придавката и именката што стојат заедно мора да постои усогласување во однос на овие граматички категории (конгруенција во однос на граматичките категории). Ако именката е од женски род, еднина и определена, тогаш и придавката е, исто така, од женски род во еднина и определена при што определеноста од именката преминува на придавката (убава куќа// куќата/ убавата куќа). Овие категории се карактеристични за сите придавки, со исклучок на неменливите. Станува збор за една група придавки од туѓо потекло за кои е својствено тоа што не ја менуваат својата форма, односно не постои конгруенција во однос на граматичките категории. Затоа сметаме дека овие придавки не само што се разликуваат од другите придавки, туку се разликуваат и од другите менливи зборовни групи. Сепак, влегуваат во групата на придавките затоа што значенски и синтаксички припаѓаат во оваа група, но не и морфолошки. Во реченица ваквите придавки имаат атрибутивна функција – служат како определби на именката.

Во оваа група неменливи придавки влегуваат две подгрупи од туѓо потекло и тоа: од **турско** и од **интернационално**. Првите се придавки од стариот слој, навлезени во македонскиот јазик многу одамна, а вторите се придавки од новиот слој навлезени во поново време. За нив, како што споменавме, е карактеристична целосната морфолошка неадаптираност на именката пред која стојат. Пр.: *тазе бурек, тазе баничка, тазе ѓеврече; супер човек, супер игра, супер другарче, супер игри* и сл.

Сите преостанати придавки се морфолошки адаптирани на именката до која стојат. Така, придавките во еднина имаат форми за трите рода (*добар, добра, добро*).

Поголемиот број придавки се во машки род, во еднина нивните форми завршуваат на согласка (*умен, убав, мудар*) или на самогласката **-и** (*братски, божји*).

Формите на придавките за женски род во еднина завршуваат на **-а** (*скромна, добра, убава*).

Формите на придавките за среден род во еднина најчесто завршуваат на **-о** (*високо, добро*) и поретко на **-е** (*наше, ваше*).

Во множина сите придавки завршуваат на **-и** (*убави, добри, умни, широки*). Овде се забележува поклопување на множинските форми со формите од машки род за еднина на **-и**. Треба да се спомене дека разликите во хомонимијата се постигнуваат преку членуваната форма. Пр.: *Божјиот збор : Божјите зборови*.

За **граматичката категорија определеност кај придавките** важи истото општо правило за употребата на наставките како кај именките. За придавките од машки род се употребуваат наставките **-от, -ов, -он** (*широкиот, широкиов, широкион*), за женски род **-та, -ва, -на** (*добрата, добрава, добрана*), за среден род **-то, -во, -но** (*палавото, палавово, палавоно*), а за множина се употребуваат наставките **-те, -ве, -не** (*високите, високиве, високине*).

Посебно внимание треба да се посвети на членуваните придавки од машки род каде што се јавува вметнато **-и-** чие вметнување не се должи на полесен изговор, туку се должи на потеклото на нашиот јазик. Споменавме претходно дека членските наставки се развиле од показните заменки, па пред појавата на членот, определеноста на именките и на придавките се сигнализирала покрај другото и преку **и**. Пр.: *долен сарај* : *долни сарај* > *долниот сарај*. Затоа формите во кои влегува ова **и** ги сметаме за некогашни определени форми.¹¹

Според значењето, придавките се делат на четири основни групи:

- **описни (квалитативни) придавки;**
- **односни (релативни) придавки;**
- **бројни придавки;**
- **заменски придавки.**

Описните (квалитативните) придавки означуваат особености на предметите што произлегуваат од самите нив, што се нивно внатрешно својство (*голем, кисел, зелен, отпорен, дрзок*).

Односните (релативните) придавки означуваат признак на предметот што не произлегува од самиот него туку од односот со некој друг предмет во смисла на потекло, припадност, намена и слично (*дрвена врата, галичко сирење, превозно средство*).

Бројните придавки се образуваат од броеви. Се делат на **редни** бројни придавки и на **бројни** придавки што означуваат **умноженост**. Треба да се спомене дека овие придавки влегуваат во групата на придавките заради заедничките карактеристики што ги имаат, односно разликуваат форми за трите рода, двата броја, може да бидат определени или неопределени, што не се одлики на броевите, за кои ќе се зборува понатаму. Редните го укажуваат односот на предметите по ред (*прв, а, о, и; втор, а, о, и; трет, а, о, и...*), а бројните придавки што означуваат умноженост, всушност, укажуваат на тоа колку пати една карактеристика му се припишува некому (*двоен, а, о, и; троен, а, о, и, четирикратен, а, о, и...*).

Заменските придавки може да бидат присвојни (*мој, твој*), количествени (*толкав, онолкав*), квалитативни (*ваков, онаков*), општи (*секаков*), неопределени (*некаков*) итн. Од сите нив, според своите граматички карактеристики, се изделуваат **присвојните заменски придавки** кои се познати и како **лични** затоа што ја разликуваат категоријата **лице**.

број	лице	род	м.р.	ж.р.	ср.р.	мн.
едн.	1л.		мој	моја	мое	мои
	2л.		твој	твоја	твое	твои
	3л.	м.р.	негов	негова	негово	негови
	3л.	ж.р.	нејзин	нејзина	нејзино	нејзини
	3л.	ср.р.	негов	негова	негово	негови
мн.	1л.		наш	наша	наше	наши
	2л.		ваш	ваша	ваше	ваши
	3л.		нивни	нивна	нивно	нивни

Погоре споменавме дека покрај присвојните, од заменските придавки може да се издвојат и други групи кои значенски ги делиме на квалитативни и количествени. Покрај тоа, од нив се изделуваат и други групи што ги претставуваме во табелата во прилог:

¹¹ С. Саздов, 2008. *Современ македонски јазик 2*.

	прашални	показни	односни	општи	одречни	неопределени
квалитативни	каков	таков	каков што	секаков	никаков	некаков
	ваков					каков било
	онаков					каков и да е
количествени	колкав	толкав	колкав што	секолкав	николкав	неколкав
	олкав					колкав било
	онолкав					колкав и да е

Постојат и форми за временско и месно определување. Такви се на пр.: *когашен, сегашен, тогашен; тукашен, тамошен, овдешен* и сл.

4.1. Степенување на описните придавки

За описните (квалитативните) придавки е својствена **граматичката категорија степенување**. Имено, со описните придавки може да се означува својство на предметот што е застапено во помал или во поголем степен (*добар, подобар, најдобар*). Кај другите видови придавки својството не може да биде помалку или повеќе застапено (на пример, чорапите се *волнени* и тие не може да бидат *поволнени* или *најволнени*), па затоа за нив не е карактеристична граматичката категорија степенување.

Во однос на граматичката категорија степенување кај описните придавки се разликуваат три форми (една основна форма и две форми за степен):

- **позитив;**
- **компаратив;**
- **суперлатив.**

Позитив, всушност, е основната форма на придавката од која се тргнува при степенувањето (*висок, силен, богат*). Степенувањето на едно исто својство на предметот се врши врз основа на споредба (компарација) на истото својство кај други предмети.

Компаративот подразбира споредба (компарација) меѓу два предмета, групи, класи и слично. Компаративот се образува со додавање на префиксот (претставката) **по-** кон основната форма на придавката: **по + висок = повисок; по + силен = посилен**.

Суперлативот претставува споредба (компарација) на повеќе од два предмета, групи, класи и слично. Суперлативот се образува со додавање на префиксот **нај-** кон основната форма на придавката: **нај + висок = највисок; нај + силен = најсилен**.

Придавките што не се квалитативни може да се степенуваат само ако развиле преносно квалитативно значење: *Позлатна коса од нејзината не постои*. Сепак, преносното значење им се припишува само на некои односни придавки, но не и на бројните и на заменските.

Блиски до степенуваните форми (со претставките **по-** и **нај-**) се формите со префиксите **пре-** и **при-**. Меѓутоа, постои двојна разлика меѓу нив. Првата разлика е што **пре-** и **при-** се префикси, а тоа значи дека се зборообразувачки елементи (*престар, приглуп*), додека **по-** и **нај-** се претставки, што значи, формообразувачки елементи (*постар, најстар; поглуп, најглуп*). Со формообразувачките елементи се добиваат форми на еден ист збор, а со зборообразувачките се добиваат зборови различни од зборовите од кои се изведени. Втората разлика се однесува во нивното

значење. Со претставките (формообразувачките елементи) се укажува на поседувањето на поголем или на помал степен од нешто и со нив се укажува на релативен квалитет, додека значењата на зборообразувачките елементи се следниве: префиксот **пре-** значи **повеќе од...** (*преубав*); префиксот **при-** значи **речиси, но не до крај** (*приглуп*), и со нив се укажува на апсолутен квалитет.¹²

Освен описните придавки, во македонскиот стандарден јазик се степенуваат и одделни прилози (*долу, подолу, најдолу*), како и некои именки што според значењето се блиски до придавките (*јунак, појунак, најјунак*).

Функциите на придавките во реченицата

Во реченицата **придавката е определувач на именката**. Во таа смисла, придавката врши два вида функции во реченицата:

а) **атрибутивна функција**: со непосредно додавање на придавката кон именката (*добар господар*);

б) **предикативна функција**: со посредно додавање (со глагол) на придавката кон именката (како именски дел на глаголско-именски прирок). На пример: *Павле е добар*.

Како резултат на процесот на **супстантивизација**, **придавките може да се употребуваат и како самостојни зборови во реченицата** и тогаш со своето значење придавките се приближуваат до именките.

На пример:

Младите побргу ги прифаќаат промените.

Поретко придавките се употребуваат и за директно обраќање кон соговорникот. Пример: **Драга**, те молам дојди да ми помогнеш.

Што треба да знаете?

- Како ги делиме придавките во македонскиот јазик?
- Кои граматички категории се својствени за придавките?
- Кои се неменливи придавки?
- Како ги делиме придавките од туѓо потекло?
- Колку степени разликуваме?
- Како се сигнализира степенот?
- Кои придавки не се степенуваат?
- Кои придавки се степенуваат по исклучок?
- Што е карактеристично за бројните придавки?
- Зошто бројните придавки влегуваат во групата на придавките, а не во групата на броевите?
- Како се делат заменските придавки?
- Како поинаку се нарекуваат присвојните заменски придавки и зошто?
- Наведете неколку прашални заменски придавки.
- Наведете неколку заменски придавки со временско и со месно определување.

¹² С. Саздов, 2008. *Современ македонски јазик 2*.

5. БРОЕВИ

Броевите (лат. *numeralia*) се вбројуваат во менливите зборови, кои се истовремено и полнозначни, но имаат и карактеристики на службените зборови. Тие карактеристики се однесуваат, главно, на определеното множество на членови што го содржат броевите и за кои е малку веројатно дека тоа множество ќе се менува преку застарување на некој број или преку измислување нов број (впрочем, иако може да се бори до недоглед, во реалноста се знае дека броевите се фиксирани). Определениот број членови што го содржи одредена зборовна група е карактеристика, како што знаеме, за службените зборови, а полнозначните зборови, од друга страна, немаат определен број членови, односно нивното множество е отворено и не се ограничува и е возможно да го менуваат тој број преку застарување на одредени членови или преку прифаќање на нови. Тоа значи дека броевите, иако се полнозначни и менливи, сепак имаат сличности и со службените зборовни групи.¹³ Броевите, како што знаеме, се видови зборови со кои се означува количество. Тоа количество може да биде точно избројано (*пет, сто, двесте*) или приближно (*две-тринаесет, стотина*). Врз основа на тоа се разликуваат:

- **броеви за определена (точна) бројност;**
- **броеви за приближна бројност.**

Броевите одат заедно со именките и означуваат некаков нивни количествен признак. Кај броевите ја среќаваме само **граматичката категорија определеност** (може да бидат со член или без него). Кај броевите *еден* и *два* се разликува и **граматичката категорија род** (*еден, една, едно; два, две*). Во некои граматики за македонскиот јазик се споменува и **граматичката категорија број** кај броевите. Иако навидум звучи апсурдно, може да се констатира дека само бројот *еден* е во еднина, а сите други броеви се во множина.

Според својот состав, пак, броевите се делат на:

- **прости броеви;**
- **сложени броеви.**

Прости броеви се *од еден до десет и сто*. Од нив се образуваат сложени броеви. Во прости броеви се вклучуваат и *нула, илјада, милион, милијарда* и сл., но тоа се бројни именки (именки со бројно значење) – имаат формообразување како кај именките (имаат граматички категории род и број).

Сложените броеви може да бидат во форма на еден збор (*дваесет*) или, пак, состав од повеќе зборови (*три илјади двесте педесет и осум*).

Во контекст на броевите треба да се спомнат **бројните придавки и бројните именки**.

За **бројните придавки** (*прв, втор, трет, четврти, петти, стоти, сто дваесет и петти*) веќе зборувавме во делот за придавките (да се види погоре).

Бројните именки (*единица, двојка, тројка, стотка, илјадарка; половинка, третинка, петтинка; еден, двајца, тројца, четворица, петмина, стотина*) се, исто така, преодна категорија и тоа од броевите кон именките.

¹³ С. Саздов, 2008. *Современ македонски јазик 2*.

5.1. Броеви за одредена и за приближна бројност

Во групата броеви што означуваат точно определена бројност влегуваат простите и сложените броеви. Треба, сепак, да се спомене дека во оваа група влегуваат и броевите што означуваат точно определено множество од машки лица. Овие броеви се изведуваат со суфиксите **–ица** и **–мина** (*двајца, тројца, четворица, петмина, шестмина, седуммина, осуммина* итн.).

Броевите што означуваат приближно определена бројност се оформуваат на два начини:

1) со суфиксот **–ина**: *десетина, педесетина, стотина* итн.

2) со поврзување на два соседни броја: *две-три, три-четири, пет-шест, седум-осумстотини* итн.

Првиот начин на образување на броеви што означуваат приближно определена бројност ги опфаќа десетиците до сто, а вториот ги опфаќа помалите броеви – единиците, како и поголемите броеви од сто.

Кога се образуваат броеви со суфиксот **–ина**, важно е да се спомене дека неговото значење е „околу“ конкретен број. Затоа не е логично да се каже околу десетина.

Функциите на броевите во реченицата

Броевите во реченицата најчесто одат со именките и ги определуваат според некој количествен признак, а тоа значи дека тие вршат атрибуцка служба, слично како придавките: *двајца војници; петмина студенти*.

Во математичка употреба, броевите може да бидат и центри на именската група: *Десет се дели со два*.

Што треба да знаете?

- Што е карактеристика за службените зборови?
- Дали броевите ги поседуваат овие карактеристики?
- Кои граматички категории се карактеристични за броевите?
- Кои зборови не ги сметаме за броеви, туку за именки со бројно значење?
- Кои броеви разликуваат род?
- Кој број е во еднина?
- Како ги делиме броевите според одредувањето на бројноста?
- Како се образуваат броевите што означуваат приближно определена бројност?
- Што означува суфиксот **–ина**?
- Напишете неколку броеви со суфиксот **–ица**.
- Напишете неколку броеви со постфиксот **–мина**.
- Напишете неколку соседни броеви што означуваат приближна бројност.
- Дали е правилно да се каже околу дваесетина? Објаснете.

6. ЗАМЕНКИ

Како што знаеме, **заменките** (лат. *pronomina*) во македонскиот јазик се делат на **лични, лично-предметни** и **показни заменки** и тоа во зависност од значењето, но, пред сè, од граматичкото меѓусебно разликување. Познато е дека набројаните групи заменки разликуваат и различни граматички категории, што ги прави граматички различни. За секоја група и граматичка категорија што ја разликува таа група ќе стане збор подолу.

Заменките се зборови кои означуваат или посочуваат предмети, суштества и појави. Со нив се означува некој или нешто не со неговото именување, туку со укажување на него.

а) Лични заменки

Со личните заменки се означува односот на учесниците во разговорот. Кај нив од суштинско значење е **граматичката категорија лице**, па затоа и се наречени лични заменки. Значенски, за нив е карактеристично што се однесуваат на лица, но не и на предмети. Граматички, се врзуваат со граматичката категорија лице. Покрај тоа, за личните заменки е карактеристична и граматичката категорија број (еднина и множина), а за личните заменки во трето лице еднина, и граматичката категорија род (тој, таа, тоа). Личните заменки ја разликуваат и категоријата падеж, односно имаат посебни форми за директен и за индиректен предмет што не ги сметаме за остатоци од старословенскиот јазик, туку имаат свое потврдено место во современиот јазик и за кои ќе стане збор подолу.

Во македонскиот стандарден јазик се употребуваат следните основни (подметски) форми на личните заменки:

еднина	множина
1л. јас	ние
2л. ти	вие
3л. тој, таа, тоа	тие

Формите за 1л. едн. го означуваат говорителот кога тој зборува во лично име;

Формите за 2л. едн. го означуваат соговорникот кога говорителот го чувствува за близок;

Формите за 3л. едн. означуваат лице за кое се зборува и кое може, но не мора да е присутно во говорната ситуација;

Формите за 1л. мн. означуваат група луѓе во која се вбројува и говорителот. Сепак, во овој дел, треба да се спомене и **авторската множина** или **множина од скромност** која најчесто се среќава во научните и стручните трудови и се користи кога авторот ни посочува дека неговото истражување е надоврзано со претходните сознанија на истата тема од некои други автори. Тоа значи дека авторот иако сам, пишува со формите за 1л. мн. вклучувајќи се во групата автори кои претходно ја опфатиле темата што ја обработува тој.

Формите за 2л. мн. имаат две употреби. Во првата употреба се означуваат лица соговорници или, пак, група луѓе во која се вбројува соговорникот. Втората употреба на овие форми означуваат обраќање кон едно лице, најчесто повозрасно, и во ваков случај станува збор за обраќање од **учтивост**. Меѓутоа, може да станува збор и за обраќање кон личност што не ни е позната (без разлика на возраста), па на тој начин покажуваме **дистанцираност**. Од правописна гледна точка, овие форми се пишуваат со голема буква ако се обраќаме на едно лице, односно со мала буква ако се обраќаме на повеќе луѓе.

Формите за 3л. мн. означуваат група луѓе во која не се вбројани ни говорителот ниту соговорникот.

Покрај овие лични заменки, постои и една лично-повратна замена за секое лице – **себе, се**, која нема основна подметска форма, бидејќи не може да биде подмет во реченицата.

Личните заменки покрај основните подметски форми имаат и посебни долги и кратки форми за директен и за индиректен предмет, како и една долга форма што оди заедно со предлозите.

За **директен предмет** се употребуваат следните долги и кратки форми на личните заменки:

еднина	множина
1л. мене, ме	нас, нè
2л. тебе, те	вас, ве
3л. него, го (м. и ср. род); неа, ја (ж. род)	нив, ги

За **директен предмет** се употребува лично-повратната замена **себе, се**, односно **себеси, се**.

За **индиректен предмет** се употребуваат следните долги и кратки форми од личните заменки:

еднина	множина
1л. мене, ми	нам, ни
2л. тебе, ти	вам, ви
3л. нему, му (м. и ср. род); нејзе ѝ (ж. род)	ним, им

За **индиректен предмет** се употребува лично-повратната замена **себе, си**, односно **себеси, си**.

Треба да се спомене дека на современ план, особено во секојдневното говорење и општење, се забележува тенденцијата од заменување на долгите заменски форми за индиректен предмет со предлогот **на** и долгите заменски форми за директен предмет. Пр.: *Нам ни посочија* = *На нас ни посочија*. Се смета дека оваа тенденција е во склоп на природата на македонскиот јазик, зашто за него не се карактеристични падежните форми. Македонскиот јазик во принцип е аналитички (предлог и општ именски или заменски збор), а не синтетички (збор во падежни форми), па веројатно ова го зеле предвид втемелувачите на јазикот кога овие форми ги нарекле падежни.¹⁴

Заедно со предлозите се употребуваат следните форми на личните заменки:

еднина	множина
1л. мене	нас
2л. тебе	вас
3л. него (м. и ср. род); неа (ж. род)	нив

¹⁴ С. Саздов, 2008. *Современ македонски јазик 2*.

Долгите и кратките форми се употребуваат заедно во **удвоениот предмет** кога се нагласува, се истакнува личната замена: **му** реков **нему**; **него** го видов.

б) Лично-предметни заменки

Како што кажува самото име, лично-предметните заменки може да се однесуваат и на лица и на предмети. Ги делиме на основни и на изведени. За основни се сметаат **кој1, што, кој2, чиј**.

Двете заменки **кој** ги означуваме со броеви за да се прави разлика меѓу нив.

Кој1 и **што** се наречени именски заменки зашто имаат сличности со именките во поглед на граматичките категории. Така, **кој1** има една форма за род и тоа машки род и е само во еднина, како и сопствените именки. Исто како и личните заменки и оваа замена има форми за директен предмет (**кого**) и за индиректен предмет (**кому**). Заменката **што** е неменлива. Таа е во среден род, еднина.

Кој2 и **чиј** ги нарекуваме придавски заменки, бидејќи имаат сличности со придавките во поглед на граматичките категории. Овие заменки имаат форми за род и за број (**кој, која, кое, кои; чиј, чија, чие, чии**).

Покрај основните лично-предметни заменки разликуваме и изведени заменки од нив кои можеме да ги поделеме во неколку групи: **основни** (*кој1, што кој2, чиј*); **одречни** (*никој, ништо, ничиј*); **општи** (*секој, сешто, сечиј*); **неопределени** (*некој, нешто, нечиј, кој било, кој-годе*).

в) Показни заменки

Во делот за граматичката категорија определност на именките споменавме дека членските наставки во македонскиот јазик се развиле од показните заменки. Тие служат за просторно и временско посочување на лица или предмети во однос на лицето што зборува. Во македонскиот стандарден јазик ги имаме следните показни заменки:

- **овој, оваа, ова, овие** (за предмети што се блиски до говорното лице);
- **оној, онаа, она, оние** (за оддалечени предмети што говорителот ги гледа);
- **тој, таа, тоа, тие** (за предмети блиски до соговорникот).

Се забележува дека показните заменки имаат посебни форми за род и за број, и дека значењето им е исто како и тоа на членските наставки.

Освен тоа, показните заменки ги употребуваме и за посочување во рамките на јазичниот текст.

Функциите на заменките во реченицата

Во реченицата заменките може да ги имаат следните основни функции:

- а) **подмет**: **Јас** пишувам; **Вие** се шегувате со нас;
- б) **директен предмет**: **Го** викнав **него**; **Ја** купив **книгата**;
- в) **индиректен предмет**: **Му** кажав **нему**; **Им** купивме **книги**;
- г) **предлошки предмет**: **Цело** време зборувавме за **него**; **Тој** купи подарок за **неа**.
- д) **прилошка определба**: **Кај нив** останавме **цело** попладне; **Забавата** ќе ја организираме **кај неа**.
- ѓ) **атрибут**: **Секој** студент одговара за **своите** постапки; **Некои** возови доцнат.

Што треба да знаете?

- Кои граматички категории се карактеристични за личните заменки?
- Од каде го добиле името лични заменки?
- Што означуваат формите на личните заменки за еднина, а што формите за множина?
- Што се случува кога се употребуваат и долгите и кратките заменски форми едновремено?
- Кои се именски лично-предметни заменки, а кои се придавски? Кои граматички категории се карактеристични за едните, а кои за другите?
- Како ги делиме изведените лично-предметни заменки?
- Зошто ги нарекуваме показни заменки и кој води потекло од нив?
- Кои граматички категории се карактеристични за нив и, според дадениот одговор, утврдете дали врз основа на овие граматички категории се поблиски до именските или до придавските лично-предметни заменки?
- Која показна замена, покрај просторно, има и општо определување исто како и членските наставки?

7. ГЛАГОЛИ

Глаголите (лат. *verba*) се видови зборови со кои се означува дејство или состојба. Тоа дејство или таа состојба секогаш се поврзани со некој вршител или носител и со определено време. Дејства или состојби може да означуваат и именките (на пример, *одење, борба, грабеж*), но тие само ги именуваат дејствата или состојбите, а не ги поврзуваат со конкретниот вршител или со времето на одвивањето.

Во македонскиот јазик глаголот ја сочинува најбројната зборовна група, чија бројност се должи на големиот број граматички категории што глаголот ги разликува. Детално за нив во прилог.

7.1. Граматички категории кај глаголите

За глаголите се карактеристични следните граматички категории: **време, број, начин, лице, вид, предност, повратност, залог (дијатеза), род**. Најпрвин е важно да се спомене дека сите категории што ги разликува глаголот не се изразуваат морфолошки, односно со додавање наставки на основната глаголска форма, туку некои граматички категории се препознаваат значенски, односно преку самото значење на глаголот.

Глаголите го изразуваат времето (**граматичка категорија време**) кога се врши дејството. Можеме со сигурност да кажеме дека граматичката категорија време е една од најкарактеристичните категории на глаголот и е категорија според која го издвојуваме глаголот од другите зборовни групи. Времето на вршењето на дејството се определува според *моментот на зборувањето*, а тоа е сегашниот момент, сегашноста. Ако дејството се одвива во моментот на зборувањето тогаш станува збор за **сегашно време**. Ако дејството му претходи на моментот на зборувањето, тогаш станува збор за **минато време**. Ако дејството се врши по моментот на зборувањето, тогаш станува збор за **идно време**. Значи, основни глаголски времиња се **сегашно, минато и идно време**. Покрај нив, постојат и други глаголски времиња. Имено, во македонскиот јазик постојат следните глаголски времиња:

- **сегашно време;**
- **минато определено свршено време;**
- **минато определено несвршено време;**
- **минато неопределено време (свршено и несвршено);**
- **предминато време;**
- **идно време;**
- **минато-идно време;**
- **идно прекажано време.**

Повеќето набројани глаголски времиња го земаат сегашниот момент како точка на ориентација, но не и минато-идното време што ни покажува идност од некој друг минат момент, а не од сегашниот.

Граматичката категорија број кај глаголите е идентична како кај именките. Затоа можеме да кажеме дека оваа граматичка категорија е најприсутната категорија во македонскиот јазик. Најголемиот број глаголи во македонскиот јазик разликуваат единска и множинска форма, со исклучок на безличните и некои нелични глаголски форми што не се јавуваат во множина. Во исклучоците влегуваат и глаголските именки и глаголските прилози. Кај сите преостанати, станува збор, значи, за разликување на

единечност и на множество од дејства и состојби. Кај глаголите, исто така, постојат два вида на граматичката категорија број:

- а) **еднина;**
- б) **множина.**

Грамматичката категорија род не е типична за глаголите. Во однос на глаголите, граматичката категорија род се јавува само **кај глаголската л-форма** (*играл, играла, играло*) и **кај глаголските придавки** (*прочитан, прочитана, прочитано*). Овие две нелични глаголски форми по потекло се придавски, па како и придавките, разликуваат форми за трите рода.

Грамматичката категорија начин го означува ставот на говорителот кон дејството. Во македонскиот стандарден јазик постојат три вида на граматичката категорија начин: **исказен начин (индикатив), заповеден начин (императив), можен начин (потенцијал)**.

Ако дејството е исказано во форма на исказ или соопштение, тогаш станува збор за **исказен начин**. (*Пишуваш добро.*)

Ако дејството е исказано во форма на наредба, тогаш станува збор за **заповеден начин**. (*Пишувај добро, те молам!*)

Ако дејството е исказано во вид на можност тоа да се изврши, тогаш станува збор за **можен начин**. (*Би пишувал добро, ако те наградат*).

Од примерите станува јасно дека само императивот и потенцијалот имаат специјализирани глаголски форми, додека индикативот нема, но тоа не значи дека не е присутен во сите временски глаголски форми.

Други средства за изразување на ставот на говорителот кон она што го соопштува, освен преку граматичката категорија начин, се и некои глаголски времиња, преку модалните глаголи и модалните зборови. На реченично ниво овде влегува и интонацијата.

Грамматичката категорија лице веќе ја сретнавме кај присвојните заменски придавки и кај личните заменки, но најчесто се среќава кај глаголите и кај нив го изразува односот меѓу учесниците во говорот. Оваа категорија кај глаголите се посочува по пат на наставка, а не лексички каков што беше случајот кај личните заменки и присвојните заменски придавки. Според односот што го покажуваат глаголите кон категоријата лице, разликуваме **лични, безлични и нелични глаголски форми**.

Личните глаголски форми во активната реченица го покажуваат вршителот на дејството. Тие се менуваат по лице, односно разликуваат форми за повеќе од едно лице. За такви ги сметаме сите временски глаголски форми. Во македонскиот стандарден јазик се разликуваат три лица: **прво, второ и трето лице во еднина и множина**.

Со глаголските форми за **прво лице еднина** говорното лице зборува за дејства што си ги припишува себеси.

Со глаголските форми за **второ лице еднина** говорителот му припишува дејство на својот соговорник.

Со глаголските форми за **трето лице еднина** говорното лице му припишува дејство на лице што не е учесник во говорната ситуација, но и дејства и состојби на предмети, појави и слично.

Со глаголските форми за **прво лице множина** говорителот настапува како член на некоја група на која ѝ припишува некакво дејство или состојба.

Со глаголските форми за **второ лице множина** говорното лице им припишува дејства или состојби на група соговорници, но и на еден соговорник кога му се обраќа со почит.

Со глаголските форми за **трето лице множина** говорителот им припишува дејства или состојби на група лица коишто се надвор од говорната ситуација, но и на предмети или појави.

Безличните глаголски форми се јавуваат само во форма за трето лице еднина и означуваат некоја природна појава: *врне, грми, роси, снежи* итн. Тие не го именуваат вршителот на дејството што е вообичаена карактеристика за личните глаголски форми. Кај безличните глаголски форми, третото лице е познато низ граматиките како *немотивирано трето лице*. Со оглед на тоа што нема реална мотивација е избрана форма која е најнеутрална, односно најмалку граматички обележана од сите три форми за лице. Таква е формата за трето лице која најчесто се јавува без наставка и најчесто не ги означува учесниците во комуникацијата.

Нелични глаголски форми се оние што не ја разликуваат граматичката категорија лице. Меѓу нив се вбројуваат: **глаголската л-форма, глаголската именка, глаголската придавка и глаголскиот прилог**.

Граматичката категорија вид е уште една категорија која е резервирана исклучително за глаголите. Станува збор за двочлена граматичка категорија, според која глаголите ги делиме на **свршени и несвршени глаголи**. Тоа значи дека еден глагол може да биде или свршен или несвршен по вид. Сепак, постојат и одредени исклучоци, а тоа се глаголи кои истовремено се и од свршен и од несвршен вид. Нив ги нарекуваме **двовидски**.

Свршените глаголи означуваат дејство во неговата заокруженост, односно завршеност, целосна опфатеност (*удри, напише, падне*).

Несвршените глаголи означуваат дејство во одвивање, односно во неговиот тек, како процес (*гледа, пишува, работи*). Кај несвршените глаголи се изделува една подгрупа од глаголи со кои се искажува трајно дејство што се одвива со прекини, односно со повторувања. Тие глаголи се наречени **повторливи глаголи** (*тропнува, потскокнува*).

Двовидските глаголи ги сметаме за нетипични во македонскиот јазик, главно, зашто потекнуваат од туѓо потекло и се образуваат со суфиксот **-из(ира)**: *изнервира, телефонира, конкретизира* итн. За нив е карактеристично што имаат поширока употреба од едновидските глаголи на која не се навикнати македонските говорители. Затоа, секогаш кога тоа е можно, на секојдневен јазичен план се јавува тенденцијата на видско адаптирање на исклучоците преку додавање префикси со што се добива свршена форма, а првата ја сметаме за несвршена: *форсира – исфорсира, нервира – изнервира*. Ова, сепак, не е случај со сите двовидски глаголи: *телефонира* (свршен и несвршен). Кај некои сè уште не е пронајден соодветниот префикс.¹⁵

Граматичката категорија преодност се однесува на врската меѓу глаголското дејство и предметот, односно на преоѓањето или непреоѓањето на дејството на предметот. Се забележува дека некои глаголи не даваат целосна информација во врска со дејството што го означуваат, туку е потребно дополнување на информацијата со прашањата **што** или **кого?** Тоа значи дека овие глаголи во реченица се придружени со именски збор што има функција на директен предмет, а овој именски збор ја дополнува информацијата што му недостасува на глаголот сам за себе. Овие глаголи ги нарекуваме **преодни**, а глаголите наспроти преодните се наречени **непреодни глаголи** и тие немаат потреба од значенско дополнување. Поконкретно:

Преодни се оние глаголи што означуваат дејство коешто преоѓа на предметот. На пример: *носи* (вода), *кажува* (приказна), *бере* (тутун).

Непреодни се оние глаголи што означуваат дејство коешто не се поврзува со предмет, односно не преоѓа на предмет. На пример: *оди, паѓа, плива*.

¹⁵ С. Саздов, 2008. *Современ македонски јазик 2*.

Во одделни случаи границата меѓу преодните и непреодните значења на глаголите е лабава така што еден непреоден глагол може да добие преодно значење. На пример, глаголот *седне* е непреоден глагол (*Тој седна*). Но, истиот глагол се употребува и со преодно значење (*Го седнаа гостинот без да го прашаат дали сака*). Оваа преодност се нарекува **секундарна, вторична преодност** која е најкарактеристична за разговорниот стил, но не ја менува непреодноста на глаголите.

Граматичката категорија повратност е во тесна врска со категоријата преодност. Постојат **повратни** и **неповратни глаголи**. Преодните глаголи ја губат својата преодност кога ќе станат повратни, односно повратниот глагол не може да биде преоден што ја потврдува споменатата тесна поврзаност.

Повратните глаголи се употребуваат заедно со кратката повратна замена **се** (*се мие, се облекува*) што претставува граматички сигнализатор на повратноста и со нив се искажува дејство со ист вршител (подмет) и подносител (предмет) или, пак, дејство што останува во опфатот на вршителот (*се смее, се враќа, се одмора*). Неавтентична е определбата на повратните глаголи како глаголи што искажуваат дејство кое се враќа на вршителот на дејството затоа што станува збор само за мал број такви глаголи (*се мие, се брочи*).

Кај **неповратните глаголи** не се употребува повратната замена **се** и дејството нема ист вршител и подносител (*суда, чита, скока*).

Граматичката категорија залог (дијатеза) го означува односот на подметот во реченицата спрема глаголското дејство и во зависност од видот на тој однос се разликуваат два члена на оваа категорија, односно постојат два вида залог: **активен залог (актив)** и **пасивен залог (пасив)**.

Активен залог (актив) имаме кога граматичкиот подмет е вистински вршител на дејството.

Пример: *Сашо ја изработи програмата.*

Пасивен залог (пасив) имаме кога предметот (објектот, поднесувачот на дејството) станува граматички подмет.

Пример: *Програмата е изработена од Сашо.*

Во македонскиот јазик пасивните конструкции се прават на два начини:

а) со глаголот **сум** и **глаголска придавка** од преоден глагол со пасивно значење.

Пример:

актив: *Студентот поднесе молба.*

пасив: *Молбата е поднесена од студентот.*

б) со личноглаголски форми и личноповратната замена **се**.

Пример:

актив: *Продавам стан во Штип.*

пасив: *Се продава стан во Штип.*

Се забележува дека залогот единствено се илустрира преку реченица, па затоа оваа категорија ја сметаме за морфосинтаксичка.

Од пасивните реченици што се наведени погоре се забележува дека вршителот на дејството е изоставен што се должи на тоа од која гледна точка се претставува дејството. Па така, во пасивните се претставува од аспект на поднесувачот кој е во преден план како главен учесник, додека вршителот во овие реченици го сметаме за секундарен, па затоа е и изоставен.

Покрај тоа, прирокот во пасивните реченици секогаш е во трето лице.

Што треба да знаете?

- По која граматичка категорија се најпрепознатливи глаголите?
- Кој момент се зема како точка на ориентација при определувањето на времето на глаголските форми?
- Кои глаголски форми немаат множина?
- Кои глаголски форми разликуваат род?
- Како го дефинираме начинот во македонскиот јазик?
- Што е заповеден, исказен, а што можен начин?
- Како се делат глаголските форми од аспект на категоријата лице?
- Кое лице го сметаме за немотивирано, граматички необележано?
- Која е разликата меѓу свршените и несвршените глаголи?
- Кои се двовидски глаголи?
- Кои зборови ги дополнуваат преодните глаголи?
- Наведете две реченици во кои ќе употребите непреодни глаголи.
- Како се разликуваат глаголите според повратноста?
- Што е граматички сигнализатор на повратност? Наведете два примера.
- Што е залог?
- Од чиј аспект се претставува дејството во пасивната реченица?
- Како се образува пасивот во македонскиот јазик?

7.2. Класификација на глаголите

Во македонскиот стандарден јазик глаголите имаат три составни делови:

- општ дел;
- основен вокал;
- наставка.

На пример, глаголските форми *читаш*, *носите* и *печеме* ги имаат следните составни делови:

читаш: чит- (општ дел)/ -а (основен вокал)/ -ш (наставка);
носите: нос- (општ дел)/ -и (основен вокал)/ -те (наставка);
печеме: печ- (општ дел)/ -е (основен вокал)/ -ме (наставка).

Во некои од формите на глаголите може да отсуствува личната наставка или основниот вокал, па дури и двата дела, но не и општиот дел. На пример, во формите за трето лице еднина во сегашно време отсуствува личната наставка, а ги има општиот дел и основниот вокал: **вик-а**, **мол-и**. Основниот вокал е испуштен, на пример, во глаголските форми **чув**, **испив** (од **чуе**, **испие**) и таквите глаголски форми во второ и трето лице еднина во истото време се сведуваат само на општиот дел: **ти/тој чу**, **испи**.

Сите глаголи во македонскиот стандарден јазик во **трето лице еднина на сегашното време** завршуваат на еден од следните три вокали: **а**, **и**, **е**. Врз основа на тоа глаголите се класифицирани во **три групи**:

- а) а-група (гледа, чита, патува);
 б) и-група (брои, води, носи);
 в) е-група (везе, пее, јаде).

Покрај ова, различни основни вокали се појавуваат и кај глаголските форми на глаголите во **прво лице на минато определено свршено време**. Врз основа на тоа, глаголите натаму се класифицирани во **раздели**, односно во **подгрупи**.

Кај глаголите од **а-група** нема раздели затоа што во сите глаголски форми се јавува основниот вокал **а** (глед-а-м, глед-а-в, глед-а-л, глед-а-ј; вик-а-м, вик-а-в, вик-а-л, вик-а-ј).

Кај глаголите од **и-група** се izdelуваат три раздели:

- и-раздел** (прати – прат-и-в; стори – стор-и-в);
е-раздел (изгори – изгор-е-в; оздрави – оздрав-е-в);
а-раздел (издржи – издрж-а-в; прележи – прележ-а-в).

Кај глаголите од **е-група** се izdelуваат четири раздели:

- а-раздел** (стане – стан-а-в; викне – викн-а-в);
е-раздел (запре – запр-е-в; сотре – сотр-е-в);
о-раздел (рече – рек-о-в; дојде – дојд-о-в);
раздел без основен вокал (чуе – чу-∅-в; измие – изми-∅-в).

Треба да се потенцира овде дека **сегашно време со автентично значење** се образува **само од несвршени глаголи**. Сегашно време се образува и од свршени глаголи (дојдам, кажам), но тие форми не означуваат вистинска сегашност и се несамостојни, односно се употребуваат со некои сврзници и честички (**ако, да, дури да/не, ќе**: *Ако дојдам навреме, ќе излезам да се сретнеме; Зошто не почекаш дури да се вратам?*). Токму затоа, при определувањето на припадноста на еден глагол во група и раздел, треба да се погледнат неговите форми за 3л. еднина на сегашното време (за несвршените глаголи), за 1л. еднина минато определено свршено време (за свршените глаголи), како и 3л. еднина идно време, особено за свршените глаголи кои немаат форми за сегашно време со автентично значење (за определување на групата):

сегашно време (<u>несвршени</u> глаголи) несвршени	мин. опр. свршено време (<u>свршени</u> глаголи)	идно време (<u>свршени</u> и глаголи)
3л. едн.	1л. едн.	3л. едн.
∅	јас пратив	тој ќе прати
∅	јас сторив	тој ќе стори
тој пее	јас пеев	(тој ќе пее).

Што треба да знаете?

- Од кои основни делови е составен глаголот?
- На колку групи се поделени глаголите во македонскиот јазик и кои се тие?
- Според која глаголска форма се одредува групата на глаголот?
- Колку раздели се изделуваат кај и-групата, а колку кај е-групата?

7.3. Форми на глаголот

Според својата структура (состав), глаголските форми се поделени во две големи групи:

- прости глаголски форми;
- сложени глаголски форми.

Простите глаголски форми се составени од еден глаголски збор во различни пројави (збороформи): *гледам, гледав, гледал, гледај, гледајќи* итн. Сложените глаголски форми се образуваат од простата глаголска форма и помошен глагол или честичка: *сум гледал, ќе гледам, би гледал* и сл.

7.3.1. Прости глаголски форми

Во македонскиот јазик постојат следните прости глаголски форми:

- сегашно време (презент);
- минато определено несвршено време (имперфект);
- минато определено свршено време (аорист);
- заповеден начин (императив);
- глаголска л-форма;
- глаголска придавка;
- глаголска именка;
- глаголски прилог.

Последните четири ќе ги разгледуваме во рамките на поглавјето „Нелични глаголски форми“, зашто освен тоа што се прости, тие и не ја разликуваат граматичката категорија **лице**.

А) Сегашно време

Формите на сегашното време се образуваат со додавање наставки за сегашно време на основниот вокал на глаголот. Наставки за сегашно време се:

еднина	множина
1л. -м	1л. -ме
2л. -ш	2л. -те
3л. -Ø	3л. -ат

Промената на глаголите во сегашно време за сите три групи изгледа вака:

а-група	и-група	е-група
еднина	еднина	еднина
1л. гледа - м	1л. носа - м	1л. јада - м
2л. гледа - ш	2л. носи - ш	2л. јаде - ш
3л. глед - ∅	3л. носи - ∅	3л. јаде - ∅
множина	множина	множина
1л. гледа - ме	1л. носи - ме	1л. јаде - ме
2л. гледа - те	2л. носи - те	2л. јаде - те
3л. гледа - ат	3л. нос - ат	3л. јад - ат

Од примерите за промената на глаголите во сегашно време може да се забележат неколку особености на оваа проста глаголска форма:

– во формите за трето лице еднина отсуствува лична наставка. Самото отсуство на наставка го означува (го покажува) лицето;

– во формите за прво лице еднина има промена на основниот вокал кај глаголите од **и-група** и **е-група** (**а** наместо **и**, односно наместо **е**);

– во формите за трето лице множина кај глаголите од **и-група** и **е-група** наставката **-ат** не се додава на основниот вокал туку на општиот дел од глаголот.

Со сегашното време се означува дејство што се совпаѓа со времето на зборувањето (*пишувам, се мијам*). Тоа значи, како што веќе и кажавме, дека **сегашно време со автентично значење се образува само од несвршени глаголи**. Се разбира, сегашно време се образува и од свршени глаголи (дојдам, кажам), но како што потенциравме погоре, тие форми не означуваат вистинска сегашност и се несамостојни (блокирани), односно се употребуваат со некои сврзници и честички (**ако, да, дури да/не, ќе**: *Ако дојдам навреме, ќе излезам да се сретнеме; Зошто не почекаш дури да се вратам?*). Од примерите станува јасно дека тие не се употребуваат за искажување сегашност, а тоа произлегува од нивното видово значење. Со оглед на тоа што означуваат заокружено дејство, коешто е целосно опфатено, не може истовремено да покажуваат и дејство што се одвива, а тоа е примарното значење на сегашното време.

Покрај основното значење, со формите за сегашно време може да се искажуваат и други, секундарни значења:

– **минатост** (најчесто при раскажување на настани од минатото): *Едно време, на врвот од дрвото се покажува петокрака.*

– **идност**: *Задутре заминуваме на подолга турнеја; Утре одиме во Штип.*

– **готовост**: *Доаѓаш ли? Доаѓам.*

– **современост/ општовременост (сега и секогаш)**: *Сонцето ослободува голема енергија.*

– **повторливост**: *Секоја недела одам на излет.*

– изразуваат **реален услов** кога се јавуваат во зависната дел-реченица, зашто тогаш им претходи сврзник. Во ваква употреба може да се јави и глагол свршен по вид: *Ако ја изедеш баницата, ќе добиеш десерт.*

– **истовременост со друго дејство**: *Почнува да станува неподнослива.*

Што треба да знаете?

- Која форма на сегашно време не содржи наставка, а која основен вокал?
- Кој основен вокал се среќава кај сите три глаголски групи и во која форма?
- Кое е основното значење на сегашното време, а кои се секундарни?

Б) Минато определено несвршено време (имперфект)

Формите за минато определено несвршено време се образуваат со следните наставки:

еднина	множина
1л. -в	1л. -вме
2л. -ше	2л. -вте
3л. -ше	3л. -а/ -ја

Овие наставки се додаваат кон основниот вокал **а** (кај глаголите од **а-група**) и кон основниот вокал **е** (кај глаголите од **и-група** и **е-група**).

Промената на глаголите во минато определено несвршено време по групи изгледа вака:

а-група	и-група	е-група
еднина	еднина	еднина
1л. гледа - в	1л. лове - в	1л. јаде - в
2л. гледа - ше	2л. лове - ше	2л. јаде - ше
3л. гледа - ше	3л. лове - ше	3л. јаде - ше
множина	множина	множина
1л. гледа - вме	1л. лове - вме	1л. јаде - вме
2л. гледа - вте	2л. лове - вте	2л. јаде - вте
3л. гледа - а	3л. лове - а	3л. јаде - а

Од промената се гледа дека основниот вокал **и** кај глаголите од **и-група** преоѓа во **е**: лови/ лов-**е**-в; носи/ нос-**е**-в.

Во трето лице множина наставката **-ја** се јавува кај глаголите од **и-група** и **е-група** кај кои општиот глаголски дел завршува на самогласка: мие – **миеја**; пее – **пееја**. Познато е дека според Правописот на македонскиот јазик, кога доаѓаат во допир три самогласки, тогаш меѓу втората и третата се додава **-ј-**. Ова правило не оди во спротивност со наставката.

Од прегледот се забележува дека овде не отсуствува основниот вокал ниту, пак, наставка како што беше случај кај сегашното време. Тоа што е слично како кај сегашното време е несамостојноста на глаголите свршени по вид во форми за имперфект.

Основното значење на ова време е искажување на минато засведочено дејство во одвивање, во траење. Ова значење се искажува со формите на несвршените глаголи. Затоа и не може со ова значење да се употребат формите изведени од глаголи свршени по вид. Тие немаат капацитет да изразат дејство што трае. Овие форми во имперфект го наоѓаат своето место во секундарните значења.

Со формите за минато определено несвршено време се искажуваат и секундарни значења кои се слични со оние кај сегашното време. Тое е резултат на нивната можност да означуваат дејство што трае. Тие секундарни значења се:

- **услов**: *Ако седеше дома, не ќе се разболеше.*
- **блага заповед**: *Да ми помогнеш малку во работава, ќерко!*
- **повторливост во минатото**: *Секое утро стануваше во шест часот.*
- **готовност**: *Сигурно доаѓав кај вас, да не беше блокадата на патот.*

Што треба да знаете?

- Како се образува имперфект?
- Како важи правописното правило за непосредниот допир на три самогласки?
- Кое е основното значење на имперфектот, а кои се секундарни?
- Какви се формите за имперфект од глаголите кои се свршени по вид?
- Наведете реченица со формите за имперфект што искажуваат секундарно значење.

В) Минато определено свршено време (аорист)

Формите на минато определено свршено време се образуваат со следните наставки:

еднина	множина
1л. -в	1л. -вме
2л. -∅	2л. -вте
3л. -∅	3л. -а/ -ја

Наведуваме подолу по еден глагол од секоја група со промени на формите во минато определено свршено време.¹⁶

а-група	и-група	е-група
еднина	еднина	еднина
1л. прочита - в	1л. прати - в	1л. дојдо - в
2л. прочита - ∅	2л. прати - ∅	2л. дојде - ∅
3л. прочита - ∅	3л. прати - ∅	3л. дојде - ∅
множина	множина	множина
1л. прочита - вме	1л. прати - вме	1л. дојдо - вме
2л. прочита - вте	2л. прати - вте	2л. дојдо - вте
3л. прочита - а	3л. прати - ја	3л. дојдо - а

Во промената на формите во минато определено свршено време има неколку карактеристики:

- формите за второто и третото лице во еднина се еднакви и без лична наставка;

¹⁶ За промените на формите во сите глаголски групи и раздели за минато определено свршено време да се погледне табеларниот приказ во: Стојка Бојковска, Лилјана Минова–Ѓуркова, Димитар Пандев, Живко Цветковски, *Општа граматика на македонскиот јазик*, Просветно дело, Скопје, 2008, стр. 193.

– кај глаголите од **е-група, о-раздел** во второ и трето лице еднина основниот вокал **о** е заменет со основниот вокал **е** (*дојде*);

– кај глаголите со раздел без основен вокал личните наставки се додаваат на општиот дел на глаголот (*чув, чувте*);

– наставката **-ја** за трето лице множина се јавува кај глаголите од **и-група, и-раздел** (*прати-ја*) и кај глаголите од **е-група** со **раздел без основен вокал** (*изми-ја*). Овој пат причината е редовното пишување на **-ј-** меѓу **и** и **а**, вокална група што се среќава кај и-група, и-раздел и е-група, раздел без основен вокал.

Треба да се спомене дека кај аористот не се прави промена на глаголите од двата вида, бидејќи на современ план аористни форми од глаголи несвршени по вид не се образуваат или, пак, се среќаваат многу ретко.

Основното значење на минато определено свршено време е искажување на заокружено и засведочено дејство (во присуство или со учество на говорителот) во еден определен момент од минатото. Тоа значи дека двете основни значенски компоненти на аористот се засведоченоста и заокруженоста на дејството. Ова дејство се претставува како дејство што се случило. Како што наведовме претходно, аористот се образува од свршени глаголи.

И со аористот може да се искажуваат секундарни значења:

– **идност**: *Дајте ни да се напиеме нешто, оти умреваме од жед (= ќе умреме од жед).*

– **услов**: *Го положив ли возачкиот испит до јуни, цело лето ќе шетам по светот.*

– **современост**: *Се наполнија бочвите, дојдоа гостите.*

Што треба да знаете?

- Како се образува аористот?
- Како важи правописното правило според кое кај некои аористни наставки се јавува **-ј-**?
- Кое е основното значење на аористот, а кои се секундарни?
- Што им е заедничко, а што различно на аористот и на имперфектот?
- Наведете реченица со формите за аорист што искажуваат основно значење.

Г) Заповеден начин (императив)

Форми на заповеден начин (за искажување наредба) има само за второто лице во еднина и во множина. Тоа произлегува од начинот на кој го сфаќаме заповедувањето.

Заповедните форми за второ лице со кои се искажува **директна заповед** се образуваат на следните два начина:

а) со наставката **-ј** (за еднина) и наставката **-јте** (за множина) кај глаголите од **а-група** и кај оние глаголи од **и-група** и **е-група** чиј општ дел завршува на самогласка: *гледа-ј, гледа-јте; сто-ј, сто-јте; пи-ј, пи-јте.*

б) со наставката **-и** (за еднина) и наставката **-те** (за множина) кај глаголите од **и-група** и **е-група** на кои општиот дел им завршува на согласка: *каж-и, каж-е-те; јад-и, јад-е-те; молч-и, молч-е-те.*

Покрај ова, во македонскиот стандарден јазик постојат и форми за **индиректна заповед** коишто се блиски до заповедниот начин, но тоа не се заповедни форми.

Такви се конструкциите со честичките **да** и **нека** и формите на сегашното време: *да оди; нека оди; да одиме; нека чита*.

За формите на заповедниот начин карактеристичен е и двојниот начин на формирање на одречните форми:

а) со **немој/немојте** и **да**-конструкција: *Немој да гледаш!/Немојте да гледате!*

б) Со **не** и императивна форма: *Не кажувај либе добра ноќ!*

Од примерите се гледа дека одречните форми имаат значење на забрана и се употребуваат само глаголи несвршени по вид. Кога се употребуваат глаголи свршени по вид тогаш значењето претставува закана: *Не изеди, па ќе оди сè во шијата!*

И со заповедниот начин може да се искажуваат низа секундарни значења:

– **свременост**: *Рани куче да те лае.*

– **минатост**: *Учи, учи и пак не положив.*

– **услов**: *Кажу му нешто и веднаш те издава.*

– **личен став на чудење, неверување**: *Види го ти него, колку пораснал!*

– **рамнодушност**: *Чекај, ако немаш друга работа!*

Што треба да знаете?

- Зошто кај императивот се разликуваат само форми за второ лице?
- Како се образува индиректна заповед?
- Како се образуваат одречни заповедни форми?
- Како се изразува забрана, а како закана?
- Кои се секундарни значења?
- Образувајте заповедни форми од глаголи од секоја група одделно.

7.3.2. Нелични глаголски форми

А) Глаголска л-форма

Глаголската л-форма го добила своето име по карактеристичниот глас што е задолжителен составен дел на наставката. Има промена само по род (во еднина) и по број: *чита-л, чита-ла, чита-ло, чита-ле*.

Кај глаголите од **а-група** постои само една глаголска л-форма (*копал, ископал*). Кај глаголите од **и-група** и **е-група** често се образуваат по две л-форми (*станал/ станел; паднал/ паднел; фатил/ фател*).

Глаголската л-форма се образува и од свршени и од несвршени глаголи (*викнал, пишувал*).

Во македонскиот стандарден јазик со **глаголската л-форма** се образуваат неколку сложени глаголски форми: **минато неопределено време, предминато време, идно прекажано време, можен начин**.

Глаголските л-форми може да бидат свршени и несвршени. Меѓутоа, треба да се внимава да не се мешаат свршените или несвршените л-форми со свршените или несвршените глаголи по вид. Едните не се изведени од другите. Иако таквата ситуација ја среќаваме кај глаголите од **а-група** и кај глаголите од **е-раздел** од **е-** и од **и-** група, сепак не можеме да го прифатиме како општа состојба. Кај повеќето глаголи се разликуваат свршена и несвршена л-форма и кај глаголите несвршени по вид и кај глаголите свршени по вид.

Може да се каже дека несвршените глаголски л-форми се изведени од несвршени глаголи од временска форма за минато определено несвршено време каде наставката **-в** се заменува со **-л**: *читав>читал, носев>носел, мислев>мислел*. Тоа

значи дека несвршените л-форми кај сите глаголи од **а**-група имаат основен вокал **а**, а кај сите глаголи од **и**- и **е**-група имаат основен вокал **е**.

Свршените л-форми се добиваат слично како и несвршените. Според формата за минато определено свршено време: прочитав>прочитал, носив>носил, легнав>легнал. Тоа значи дека кај свршените л-форми основниот вокал се определува според разделот. **А**-раздел = **а** основен вокал; **и**-раздел = **и** основен вокал; глагол од раздел без основен вокал = л-форми без основен вокал.

Од горенаведеното може да се констатира дека една л-форма ќе имаат оние глаголи што во имперфект и во аорист имаат идентични форми за 1 л. едн., односно ако имаат форми со ист основен вокал. Сите други глаголи кои во форма за 1л. едн. во имперфект и во аорист имаат различни форми (различен основен вокал), ќе имаат две глаголски л-форми.

Што треба да знаете?

- **Кои граматички категории се својствени за л-формата?**
- **Кои глаголи имаат по една, а кои по две глаголски л-форми?**
- **Во кои сложени глаголски форми е вклучена глаголската л-форма?**

Б) Глаголска придавка

Формите на глаголската придавка се образуваат со следните наставки:

-н, -на, -но, -ни
-т, -та, -то, -ти

Со наставката **-т (-та, -то, -ти)** се образуваат глаголски придавки од глаголите со општ дел на **н** или **њ**: *викнат, легнат, паднат, бањат*.

Со наставката **-н (-на, -но, -ни)** се образуваат глаголски придавки од преостанатите глаголи: *задржан, прочитан, избран, сакан*.

Наставката се додава на основниот вокал **а** кај глаголите од **а**-група, исто и кај глаголите од **а**-раздел од **и**- и од **е**-група и на основниот вокал **е** кај глаголите од другите две групи.

Глаголската придавка се определува како признак или карактеристика што му се придава некому како моментна или трајна, а што произлегува од вршењето на некое дејство во врска со тоа лице, предмет, и се претставува како резултат на тоа дејство.

Глаголската придавка главно се изведува од глаголи свршени по вид, а по исклучок се изведува и од глаголи несвршени по вид. Затоа од некои глаголски форми се јавуваат двојни глаголски придавки: *берен, бран; перен, пран; дерен, дран*. Тешко се утврдува значенската разлика меѓу нив.

Глаголската придавка има карактеристики и на глаголот и на придавката. Во промената на формите има особености на придавка (има форми за трите рода, за двата броја и се членува, односно за неа се карактеристични граматичките категории **род, број и определеност**), додека според значењето и службата некогаш е поблиску до глаголот, а некогаш до придавката. На пример, во конструкциите со помошните глаголи **сум** и **има/нема** глаголската придавка има глаголско значење: *Поканети сме на гости*. Ако глаголската придавка се јавува како определба на некоја именка (со атрибуциска служба), тогаш таа има доминантно придавско значење: *развиорено знаме, учен човек*.

Што треба да знаете?

- Со кои наставки се образуваат глаголските придавки?
- Од какви глаголи по вид најчесто се образуваат глаголските придавки?
- Кои граматички категории се карактеристични за глаголската придавка?

В) Глаголска именка

Глаголската именка се образува од несвршени глаголи со наставката **-ње**. Оваа наставка се додава на основниот вокал **а** кај глаголите од **а-група** и на основниот вокал **е** кај глаголите од **и-група** и **е-група**: *гледање, викање, носење, косење, миење, јадење*.

Глаголската именка го претставува дејството во континуитет, дејство што трае или што е повторливо. Треба да се внимава кога се зборува за глаголската именка да не се каже дека тоа е именка добиена од глагол, зашто постојат многу именки изведени од глаголи и не се наречени глаголски, туку одглаголски именки (*градба, грабеж, молк* итн.). И наставката **-ње** не е доволна да ги издери глаголските именки од одглаголските. Земајќи го предвид значењето на глаголската именка, а тоа е да го претставуваат дејството во тек, можеме да кажеме дека тие се доволно изделени од одглаголското множество.

Постарите образувања со наставката **-ние** (*образование, воспитание, решение*) не се глаголски именки, но не заради наставката (таа е само различна варијанта на иста наставка), туку затоа што не именуваат глаголско дејство, туку резултат од тоа дејство, каков што е случајот и со одглаголските именки (*молчење - молк*). Именките со наставката **-ние** се добиваат од глаголи свршени по вид, а тоа значи дека не можат да го претстават дејството во одвивање, туку како заокружено, како резултат. Оттука, не можат да бидат основа за образување глаголска именка.¹⁷

Глаголската именка е форма која има карактеристики и на глагол и на именка. Во промената таа ги има особеностите на именката (граматички категории **род, број, определеност**), а се изведува од глаголска основа. Од аспект на родот ќе кажеме дека секогаш се јавува во ср.р., може да биде определена или неопределена, но кога станува збор за множинските форми од глаголските именки треба да се спомене дека тие зависат од можноста дејството да се претстави како низа од последователни дејства.

Во некои граматички за македонскиот јазик е наведено дека именките *јадење (храна), пиење (пијалаци), прашање (проблем), движење (револуционерно)* не ги сметаме за глаголски именки, иако водат потекло од нив. Тие не именуваат глаголско дејство. Бидејќи се обични именки, образувањето множина од нив е сосема обична.

Што треба да знаете?

- Како се образува глаголската именка и од кои глаголи по вид?
- Кои граматички категории се карактеристични за глаголската именка?
- Напишете три реченици во кои ќе употребите глаголска именка.

¹⁷ С. Саздов, 2008. *Современ македонски јазик 2*.

Г) Глаголски прилог

Формите на глаголскиот прилог се образуваат од несвршени глаголи со наставката **-јќи**. Оваа наставка се додава кон основниот вокал **а** кај глаголите од **а-група** и на основниот вокал **е** кај глаголите од **и-група** и **е-група**: *гледајќи, носејќи, миејќи*.

Глаголскиот прилог е неменлива глаголска форма, а тоа е последица на фактот што тој е прилог. Одејќи со друг глагол, тој се јавува како **означувач на паралелно дејство со глаголот во лична форма**. Значи, искажува дејство што трае, односно дејство што се одвива во исто време со друго дејство кое е искажано со глагол во лична форма. На пример: *Гледајќи те тажен, размислував како да ти помогнам*. Меѓутоа, оваа истовременост не означува секогаш паралелно вршење на дејствата. Ако глаголот во лична форма е глагол свршен по вид, тогаш имаме последователност на дејствата. Пр.: *Трчајќи по патеката, Мери стигна до целта*.

Од примерите станува јасно дека се јавува еден вршител на двете дејства.

Што треба да знаете?

- Како се образува глаголскиот прилог?
- Какво дејство означува глаголскиот прилог?
- Напишете три реченици што ќе содржат глаголски прилог.

7.3.3. Сложени глаголски форми

Сложени глаголски форми се: **минато неопределено време (свршено и несвршено), предминато време, идно време, минато-идно време, идно прекажано време, можен начин**.

Во македонскиот стандарден јазик сложените глаголски форми се образуваат од простата глаголска форма, помошните глаголи **сум** и **има** и со честичките **ќе** и **би**. Затоа, за да се зборува за сложените глаголски форми треба добро да се познаваат простите што влегуваат во рамки на сложените, а за кои зборувавме претходно.

А) Минато неопределено време (перфект)

Минато неопределено време се образува од **помошниот глагол сум во сегашно време** и од **л-формата на глаголот што се менува**. Ако глаголската л-форма е несвршена, времето е минато неопределено несвршено, ако глаголската л-форма е свршена, тогаш времето е минато неопределено свршено. Несвршена л-форма се добива и од несвршени и од свршени глаголи по вид и затоа времето не зависи од видот на глаголот.

Промената на глаголите во минато неопределено време изгледа вака:

од несвршени глаголи

(чита, носи, пее)

еднина

1л. сум читал; сум носел; сум пеел

2л. си читал; си носел; си пеел

3л. читал; носел; пеел

множина

- 1л. сме читале; сме носеле; сме пееле
- 2л. сте читале; сте носеле; сте пееле
- 3л. читале; носеле; пееле

од свршени глаголи

(прочита, износи, испее)

еднина

- 1л. сум прочитал; сум износил; сум испеал
- 2л. си прочитал; си износил; си испеал
- 3л. прочитал; износил; испеал

множина

- 1л. сме прочитале; сме износиле; сме испеале
- 2л. сте прочитале; сте износиле; сте испеале
- 3л. прочитале; износиле; испеале

Како што може да се види, во трето лице (еднина и множина) не се употребува формата на помошниот глагол **сум**. Исто така, во минато неопределено време лицето се искажува со формите на помошниот глагол **сум** и со личните заменки затоа што глаголската л-форма е безлична.

Кај глаголите од **а**-група наставката се додава на основниот вокал **а**, а кај глаголите од другите две групи наставката се додава на основниот вокал **е**. Иста ситуација забележавме и кај минато определено несвршено време.

Формите изведени од свршени глаголи се несамостојни (блокирани) и затоа се среќаваат само со некои синтаксички конструкции (ако, да итн.).

Кај минато неопределено свршено време не се среќаваат глаголи несвршени по вид, а основните вокали се определуваат според разделите, како што е случај со минато определено свршено време.

Основното значење на минато неопределено време е изразување на минато дејство без да се укаже или да се определи конкретниот момент на одвивање на дејството.

Во нашиот јазик формите на минато неопределено време се употребуваат за **прекажување** на дејството или за **директно кажување** за дејството. **Прекажување** значи искажување на некое дејство што ни го соопштил некој друг: *Во селото живеел некој сиромав човек. Имал пет деца. Сите биле малечки. Со директното кажување се предава (пренесува) засведочено дејство: Сум те прашал повеќе пати. Никогаш не си ми кажал ништо.*

Иако формите за перфект служат за изразување засведочено или прекажано дејство, сепак типот на дејството многу зависи од лицето на глаголот. Така, ако дејството е искажано во 1л. едн. и мн. најчесто станува збор за директно кажување (*Сум бил во Охрид*), зашто не е логично да зборуваме за своите постапки како да ни се пренесени од друг. Постојат и исклучоци, а тоа е кога говорителот не се сеќава на периодот на тоа што му се случило нему, па го пренесува дејството со прекажаност (*Сум била многу умно детенце*).

Ако дејството е искажано во 2л или во 3л. едн. и мн. тогаш формите најчесто искажуваат прекажаност (*Сте ме барале*). Исклучокот од наведеното би било кога дејството е во директна врска со говорителот и тогаш се искажува засведоченост (*Дојдете. Одамна не сме се виделе*).

Со минато неопределено време се искажуваат и секундарни значења на дејството:

- **идност**: *Да прошетаме малку дури не се стемнило.*
- **свременост**: *Се стркалало поклопчето, си го нашло грнчето.*
- **претпоставка**: *За овој половина час, веројатно, го испил кафето и време е да нè прими.*
- **заповед**: *Да не си се осмелил да станеш од маса!*
- **констатација (понекогаш со чудење)**: *Колку си пораснал!*

Што треба да знаете?

- **Како се образува перфектот?**
- **Кои се примарните значенски разлики, а кои се секундарни?**
- **Напишете две реченици во кои ќе опфатите дејство што искажува засведоченост (во првата реченица) и прекажаност (во втората).**

Б) Предминато време (плусквамперфект)

Предминатото време се образува од **помошниот глагол сум во минато определено несвршено време** и **глаголската л-форма од глаголот што се менува**. Во ова време главно се употребуваат свршени л-форми од свршени глаголи. Пример:

еднина	множина
1л. бев прочитал	1л. бевме прочитале
2л. беше прочитал	2л. бевте прочитале
3л. беше прочитал	3л. беа прочитале
1л. бев излегол	1л. бевме излегле
2л. беше излегол	2л. бевте излегле
3л. беше излегол	3л. беа излегле

Основното значење на предминатото време е изразување дејство што се случило пред друго дејство во минатото: *Кога ги побаравме, тие веќе беа излегле од дома*. Самото име ни кажува дека кај ова време покрај сегашниот момент се користи и друга точка на ориентација во однос на која дејството се третира како предминато.

На современ план формите на плусквамперфект ретко се употребуваат, зашто лесно може да се заменат со други глаголски форми: минато определено време, минато неопределено време, сум- и има-конструкција: *Бев задоцнил на состанокот = Задоцнив на состанокот; Сум задоцнил на состанокот; Имам задоцнето на состанокот*. Од примерите за забележува дека формите на плусквамперфект ни изгледаат невообичаени во однос на другите споменати форми.

Што треба да знаете?

- **Како се образува плусквамперфектот?**
- **Кое е основното значење на плусквамперфектот и која е точката на ориентација?**
- **Со кои глаголски форми може да се заменат формите на плусквамперфектот?**

В) Идно време

Идното време се образува од честичката **ќе** и од **формите за сегашно време** од глаголот што се менува. Честичката е заедничкиот формален белег на сите идни времиња во македонскиот јазик. Идното време се образува кога честичката **ќе** се поврзува со формите на сегашното време од глаголи свршени и несвршени по вид.

Промените на формите во идно време изгледаат вака:

еднина		множина	
1л. ќе играм; ќе носам;	ќе везам	1л. ќе играме; ќе носиме;	ќе веземе
2л. ќе играш; ќе носиш;	ќе везеш	2л. ќе играте; ќе носите;	ќе везете
3л. ќе игра; ќе носи;	ќе везе	3л. ќе играат; ќе носат;	ќе везат

Со идното време се означува дејство што треба да се врши или да се изврши во иднина: *Марко ќе оди во Охрид; Ќе ја прочитам книгата за неколку дена.*

Но, поимот **иднина** може да се однесува не само на периодот по сегашноста туку и на периодот по некој момент во минатото. На пример: *Пред една недела ми кажаа дека Марија ќе оди во Охрид.* Во оваа реченица глаголската форма за идно време **ќе оди** означува идност во однос на некое друго време, а не во однос на времето на зборувањето (сегашноста).

Футурот означува дејство кое не претставува факт туку проекција на иднината. Ова време содржи карактеристика на модалноста, а тоа значи дека ставот на говорителот е пренесен во вид на намера, претпоставка, решеност и сл. Така, на пример, ако кажеме *Ќе јадам од најскапите јадења во тој ресторан* не звучиме толку решителни како ако кажеме *Има да јадам од најскапите јадења во тој ресторан.* Еквивалент на втората реченица со формите за футур треба да биде: *Ќе јадам од најскапите јадења во тој ресторан, па нека се обиде некој да ме спречи.*

Одречните форми на идното време се образуваат:

а) со глаголот **нема**, честичката **да** и **сегашното време од глаголот што се менува**: *нема да играм, нема да носам;*

б) со честичката **не** пред **формите за идно време**: *не ќе играм; не ќе носам.*

За повообичаена ја сметаме првата форма.

Покрај основното значење, формите за идно време имаат и секундарни значења:

– **минатост**: *Влегов во визбата да наточам вино и што ќе видам: сето вино источено!*

– **заповед**: *Ќе ме гледаш и вода ќе ми носиш!*

– **свременост**: *Ако бидеш мост, секој ќе те тури.*

– **претпоставка**: *Колку ли ослабела? Не ќе тежи повеќе од 45 кг. Ќе да тежи 45 кг.*

– **повторливост**: *Ќе стане, ќе се измие, ќе излезе низ вратата без добро утро да каже.*

– **реален услов**: *Ако учиш, ќе положиш.*

Што треба да знаете?

- **Како се образува футурот?**
- **Како се образуваат одречните форми на футурот?**
- **Кои се секундарни значења на футурот?**

Г) Минато-идно време

Минато-идно време се образува од честичката **ќе** и од **формите за минато определено несвршено време** од глаголот што се менува. Минато идно време се образува и од свршени и од несвршени глаголи. Тоа што треба да се спомене е дека формите за имперфект од свршените глаголи се блокирани, а во минато-идно време ја добиваат својата реализација:

несвршен вид
(*вика, крои, пече*)

еднина

1л. ќе викав; ќе кроев; ќе печев
2л. ќе викаше; ќе кроеше; ќе печеше
3л. ќе викаше; ќе кроеше; ќе печеше

множина

1л. ќе викавме; ќе кроевме; ќе печевме
2л. ќе викавте; ќе кроевте; ќе печевте
3л. ќе викаа; ќе кроеја; ќе печеа

свршен вид
(*викне, скрои, испече*)

еднина

1л. ќе викнев; ќе скроев; ќе испечев
2л. ќе викнеше; ќе скроеше; ќе испечеше
3л. ќе викнеше; ќе скроеше; ќе испечеше

множина

1л. ќе викневме; ќе скроевме, ќе испечевме
2л. ќе викневте; ќе скроевте; ќе испечевте
3л. ќе викнеа; ќе скроеја; ќе испечеа

Со формите на минато-идно време се изразува таква идност која не следува по моментот на зборувањето (сегашноста) туку по некој друг момент, но и минат од аспект на сегашноста. Имено, според моментот на соопштувањето тоа е минато, а е идно во однос на друго минато дејство затоа што се случува по него. Многу често со минато-идно време се изразуваат дејства што ги сфаќаме како неизвршени, што постоеле само во намера (*Ја тргна малата коска од уста оти ќе го задавеше*), само како услов (*Да знаев, ќе кажев*) или како повторливи, последователни дејства (*Ќе земев сол, ќе турев во солта малку вода, ќе ја измешав солта со повеќе трици и ќе ја турев крмата во нашите долги дрвени корита*).¹⁸ Тоа значи дека со ова време не се дава секогаш информација за тоа дали дејството се остварило или не. Сепак, најчесто се дава информација за нереализирано дејство. Таквите реченици изразуваат нереален услов.

Одречните форми на минато-идно време се образуваат:

а) со партикулата **не**: *не ќе викав; не ќе испечеше;*

¹⁸ Подетално за значењата што ги има минато-идно време да се види: Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје, 2004, стр. 491-496.

б) со глаголот **нема во форма за трето лице еднина на минато определено несвршено време и да-конструкцијата**: *немаше да викам; немаше да испече.*

Што треба да знаете?

- **Како се образува минато-идно време?**
- **Која е точката на ориентација кај минато-идно време?**
- **Како се образуваат одречните форми на минато-идно време?**

Д) Идно прекажано време

Идно прекажано време се образува од честичката **ќе** и од **формите за минато неопределено време од глаголот што се менува**. Оттука, станува јасно дека идно прекажано време е единственото во чиј состав влегуваат два помошни елемента. Се образува од глаголи од двата вида, а ако глаголите имаат две л-форми, тогаш се користи несвршената:

еднина	множина
1л. ќе сум чекал; ќе сум носел	1л. ќе сме чекале; ќе сме носеле
2л. ќе си чекал; ќе си носел	2л. ќе сте чекале; ќе сте носеле
3л. ќе чекал; ќе носел	3л. ќе чекале; ќе носеле

Одречните форми на идно прекажано време се образуваат:

- а) со честичката **не**: *не ќе сум одел; не ќе сум кажел;*
 б) со **глаголот нема во глаголска л-форма од среден род и со да-конструкција**: *немало да одам; немало да кажам.*

Со идно прекажано време се искажуваат значења што ги има идното и минато-идното време, само во вид на прекажување. Формите на идно прекажано време означуваат дејства што се незасведочени, односно прекажани. Може да се констатира дека идното прекажано време е единствената временска форма во македонскиот јазик што е специјализирана за прекажување на дејството. Пример:

Марко ќе одел на одмор со новиот автомобил. (идно прекажано време)
Марко ќе оди на одмор со новиот автомобил. (идно време)
Марко ќе одеше на одмор со новиот автомобил. (минато-идно време).

Секундарното значење на идното прекажано време е искажување на личен став со несогласување (*Како ќе положел, кога ништо не учел*).

Што треба да знаете?

- **Како се образува идно прекажано време?**
- **Кое е основното значење на идно прекажаното време?**
- **Кое друго време се користи за прекажување?**

Г) Можен начин (потенцијал)

Можниот начин се образува со честичката **би** и со **л-формата од глаголот што се менува**. Од несвршените глаголи се користи несвршената л-форма, а од свршените се користи свршената л-форма. За сите три лица има по една форма за еднина и по една форма за множина со тоа што во трето лице еднина има различни форми во однос на граматичката категорија род:

еднина: (јас, ти, тој/таа/тоа) **би зборувал, -ла, -ло**

множина: (ние, вие, тие) **би зборувале**

Поради отсуството на формален показател за лицето, тоа се определува со лична замена, со подмет или на друг начин. Тоа значи дека потенцијалот е единствената сложена глаголска форма која истовремено е и нелична. Кај другите сложени глаголски форми секогаш е присутен сигнализатор на лицето.

Со можниот начин се искажува претпоставено (при одредени услови), можно или посакувано дејство, независно од времето. Со него се искажува личен став на говорителот кон она што го соопштува. Значи, со можниот начин се изразува желбата на говорителот нешто да направи, да се случи и сл.

Обично под изразување желба често подразбираме извесна резервираност во поглед на нејзиното реализирање.

Со можниот начин може да се постигне и нијансирање на исказот од аспект на изразување поблага спротивност кон соговорникот: *Не се согласувам со тебе = Не би се согласил со тебе.*

Во некои македонски говори се забележува неправилна употреба на можниот начин онаму каде што треба да се употребат целни реченици: *Ќе учам за да положам = Ќе учам, да би положил.*

Што треба да знаете?

- **Како се образува потенцијалот?**
- **Како се сигнализира лицето во рамки на потенцијалот?**
- **Каков услов искажува потенцијалот?**

Е) Има-конструкции

Таканаречените има-конструкции се сложени глаголски форми што се образуваат од **помошниот глагол има/нема** и од **глаголска придавка во среден род**: *имам учено, имав учено, сум имал учено, ќе имам учено, ќе имав учено, ќе сум имал учено, бев имал учено*. Најчесто се употребуваат првите две – **имам, имав + глаголската придавка во среден род**.

Конструкциите со **има/нема** претставуваат паралелни и синонимни форми на сите досега разгледани сложени глаголски времиња и начини.

Со има-конструкциите дејството се предава како факт и преку нив се дава прецизна слика за надворешнојазичната средина која искажана поинаку (со перфектот) можеби нема да биде толку прецизна. *Има учено = Учел. Сигурен си? Да, учел.*

На современ план под влијание на странските јазици доаѓа до зачестена употреба на има-конструкциите во македонскиот јазик.

Што треба да знаете?

- Како се образуваат има-конструкциите?
- Која има-конструкција најчесто се употребува?
- Како се образуваат одречните форми?

Ж) Сум-конструкции

Сум-конструкциите се сложени глаголски форми образувани од **ПОМОШНИОТ Глагол сум** и **глаголска придавка** која може да се менува по род и по број: *сум дојден, бев дојден, сум бил дојден, ќе сум дојден, ќе бев дојден, ќе сум бил дојден, би бил дојден*. Најчесто се употребуваат првите две наведени сум-конструкции.

Помошниот глагол ги покажува граматичките ознаки за времето, лицето и бројот, а придавката на родот и на бројот.

Сум-конструкциите, исто како има-конструкциите, се употребуваат како паралелни и синонимни форми на сложените глаголски времиња и начини.

З) Да-конструкција

Да-конструкцијата е составена од честичката **да** и **глагол**, најчесто во форма на **сегашното време**. Оваа конструкција може да има самостојна употреба при што има неколку значења:

- а) **заповед**: *Веднаш да одиш дома!*
- б) **желба, благослов, здравица**: *Да си жив и здрав; Голем да пораснеш.*
- в) **клетва**: *Да даде Господ да не видиш бел ден.*
- г) **неопределено глаголско дејство што се искажува со инфинитивот во некои јазици**: *Да се биде или да не се биде.*

Што треба да знаете?

- Како се образуваат сум- и да-конструкциите?
- Кои граматички ознаки ги дава помошниот глагол, а кои придавката?
- Кои се значењата на да-конструкцијата?

Функциите на глаголите во реченицата – прирок

Глаголите (глаголските збороформи) во реченицата имаат предикативна функција, односно тие се јавуваат во функција на **прирок**.

Прирокот може да биде од два вида:

- а) **глаголски прирок**;
- б) **глаголско-именски прирок**.

а) **Глаголскиот прирок** содржи глагол во лична форма и може да биде *прост* и *сложен*.

Простиот глаголски прирок содржи само еден глагол и може да биде претставен со проста или со сложена личноглаголска форма.

Примери за прост глаголски прирок со проста глаголска форма:

*Преку снежната планина **доаѓа** врнежлива пролет.*

*Сонцето **истураше** усвитен воздух.*

Примери за прост глаголски прирок со сложена глаголска форма:

*Вие ништо не **сте сториле**.*

*Ти **ќе си ми кажел** за Ивана.*

Сложениот глаголски прирок е составен од два глагола од кои вториот се јавува во *да-конструкција*.

На пример:

***Започнува да паѓа** задоцнетиот дожд.*

*Земјата **фатила да црвене**.*

б) Глаголско-именскиот прирок се состои од два дела: *глагол-врска* и *именски дел*.

Како глагол-врска во македонскиот јазик се јавува глаголот *сум*, но и некои други глаголи како што се, на пример: *стане/ станува; остане/ останува* и други.

Треба да се потенцира овде дека **глаголот сум** во македонскиот јазик се употребува:

– како помошен: *Јас **сум** заспал;*

– како полнозначен: *Директорот **е** во кабинетот;*

– како глагол-врска: *Ние **сме** студенти; Вие **сте** добри.*

Глаголско-именскиот прирок може да биде *прост* и *сложен*.

Примери за *прост глаголско-именски прирок* се погоре наведените:

*Ние **сме** студенти; Вие **сте** добри.*

Примери за *сложен глаголско-именски прирок*:

***Престана да биде** спортски репортер.*

***Мора да бидеме** поцврсти.*

Поинаку функционираат глаголската именка, глаголската придавка и глаголскиот прилог, а за нив на реченично рамниште важат истите законитости како и за зборовната група со која се терминологски поврзани.

8. ПРИЛОЗИ (АДВЕРБИ)

Прилозите се неменливи, полнозначни зборови. Иако се неменлива зборовна група, сепак, меѓу нив има и такви кои се степенуваат, па дури и се членуваат. Такви се прилозите за квалитет и за количество (членувањето важи само за вториве). Тие се видови зборови кои најчесто одат со глаголот и го определуваат дејството според некој признак (месен, временски, начински, количествен): *Јован многу работи; Јован ноќе работи; Јован дома работи.*

Во некои случаи прилозите може да го дополнуваат она што го означуваат придавките, именките или другите прилози: *многу голем човек; малку вода; мошне добро изгледаш.*

Прилозите потекнуваат од другите зборовни групи. Постои постар слој прилози што водат потекло од заменките. Повеќето прилози водат потекло од придавките и тоа од квалитативните придавки. Прилозите изведени од овие придавки во реченица се разликуваат од придавките во ср.р. зашто се определби на прирокот (*Добро зборува за тебе*). Придавките се определби на именката (*Добро дете*).

Некои прилози потекнуваат од односни придавки и имаат затврдната форма за м.р. (*братски, ропски*). Други се изведени од именки (*вечер, денес*) или со сраснување предлог и именка (*навреме, безброј*). Постојат прилози добиени од предлози. Такви се на пр.: *напротив, наназад* итн.

Во реченица прилозите имаат прилошко-определбена функција.

Постојат четири видови прилози:

а) прилози за време: *кога, веднаш, вчера, денес, одамна, после, сега, секогаш, утре* и други;

б) прилози за место: *каде, ваму, горе, далеку, дома, долу, лево, надвор, некаде, таму* и други.

в) прилози за начин: *како, брзо, вака, лошо, некако, поинаку, полека, херојски, храбро* и други.

г) прилози за количество и степен: *колку, двојно, доволно, малку, многу, неколку, повеќе, толку* и други.

Функциите на прилозите во реченицата

Прилозите функционираат како прилошки определби, односно го појаснуваат прирокот во реченицата од аспект на некоја околност на вршење на дејството. Тоа значи дека тие функционираат како прилошки определби за место, време, начин, количество и степен.

На пример:

Денес малку време ќе поминам дома, а набрзина ќе дојдам и до кај вас.

Прилогот поретко се јавува и како составен дел на именската група со што ја определува именката-центар: *Малку луѓе дојдоа на протестот.*

Уште поретко се среќава и во функција на именски дел на глаголски-именски прирок: *Како е? Добро е. Се држи.*

Што треба да знаете?

- Од кои зборовни групи се изведуваат прилозите?
- Како ги делиме прилозите?
- Каква зборовна група се прилозите од морфолошка гледна точка?

9. ПРЕДЛОЗИ (ПРЕПОЗИЦИИ)

Предлозите претставуваат множество со утврден број членови. Во македонскиот јазик има 40 предлози и тоа: *без, во, врз, до, за, зад, заради, кај, како, кон, крај, меѓу, место, на, над, накај, наместо, наспрема, наспроти, наспред, низ, од, околу, освен, откај, по, под, покрај, помеѓу, поради, пред, преку, при, против, среде, според, спроти, спрема, со, сосе.*

Тие се неменливи зборови со кои се искажуваат различни **односи меѓу зборовите**: *куќа на ридот; курс по танцување; подарок за него; малку од малку; работам со задоволство.* Во јазиците без падежи, како што е и македонскиот јазик, предлозите се многу значајно средство за искажување на службите на зборовите.

Предлозите, во основа, немаат определено посебно значење затоа што тие се помошни зборови. Тие добиваат поконкретно значење само во спој со полнозначните зборови: *на маса, под маса, зад маса, до маса.*

Според **потеклото** предлозите се делат на стари (*без, во, до, за, на, од, по* и др.) и предлози добиени од другите зборовни групи (*крај, место, меѓу, против* и др.), а според **составот** ги делиме на прости (*в, во, на, за, до, со, низ, пред, по, крај, меѓу*) и сложени (*заради, поради, откај, накај, наспроти, помеѓу, покрај, отаде*).

Иако во основа предлозите немаат определено значење, сепак повеќето предлози првобитно имаат **просторно, пространствено** значење: *пред, до, зад (Застана пред неа)* итн. По метафоричен пат се развило и **временското** значење: *на, во, до, сред (Ќе се видиме во среда)* итн. Пространственото значење послужило и за развивање на **количественото** значење: *над (Над 30 години не биле во родната земја)*, но и **причинско** значење: *од (Ја болат нозете од многу вежбање)*. Овде ќе го вклучиме и **апстрактното** значење претставено преку предлогот *кон (Од љубов кон неа не се ожени за друга)*.

На реченично рамниште предлозите го сигнализираат видот на зависноста со една именска група од прирокот во реченицата или, пак, од друга именска група. Тоа значи дека тие се сигнализатори на почеток на именска група зависна од именска група што се наоѓа пред неа во реченица или зависна од прирокот во реченицата.

Што треба да знаете?

- Колку предлози има во македонскиот јазик и кои се тие?
- Како ги делиме предлозите според составот?
- Кои секундарни значења се развиле од примарното значење, а кое е примарно?

10. СВРЗНИЦИ (КОНЈУНКЦИИ)

Сврзниците се службени зборови што се употребуваат за поврзување на одделни зборови во рамките на една реченица или за поврзување на реченици во една сложена реченица: *Бабата и дедото долго разговараа; Ги поканивме да дојдат со нас, но тие требаше да останат дома.*

При поврзувањето сврзниците ги изразуваат односите меѓу зборовите или меѓу речениците. На пример, спротивен однос се изразува со сврзникот **но** или со сврзникот **ама**, услов со **ако** и слично.

Постојат повеќе класификации на сврзниците. Така, според **потеклото** сврзниците се делат на **стари** или **изворни** сврзници (*ако, ама, ами, а, да, и, или* итн.) и сврзници кои преминале од другите зборовни групи (*бидејќи, затоа што, кога, меѓутоа, откако, откакога* итн.). Од аспект на **составот**, разликуваме **прости** и **сложени** сврзници. Впрочем, прости се изворните, а сложени се новоизведените сврзници од другите зборовни групи. Сепак, најфункционална поделба е поделбата според **рангот** врз чија основа сврзниците се делат на **координациски** (приредувачки) и **субординациски** (подредувачки):

а) координациски (приредувачки): сврзници што поврзуваат зборови или реченици со истороден однос или приредени меѓу себе. Тие влегуваат во рамките на простите реченици и ги поврзуваат именките што се јавуваат во идентична реченична позиција;

б) субординациски (подредувачки, потчинувачки): сврзници што поврзуваат зборови или реченици меѓу кои постои нерамноправен однос. Тие се својствени за сложените реченици, односно за зависносложените, и покажуваат дека дејството на едната дел-реченица му е подредено на дејството во другата. Таа подреденост може да се согледа во тоа што зависната дел-реченица често претставува определба за време, причина, последица, услов итн. на дејството во главната.

Во групата на **координациски сврзници** спаѓаат:

- **составни:** *и, па, та, не само што – туку и;*
- **спротивни:** *а, но, ама, ами, туку, меѓутоа;*
- **разделни:** *или, или-или, и-и, ни-ни, ниту-ниту, де-де, ту-ту, било-било, час-час.*

Во групата на **субординациски сврзници** спаѓаат:

- **исказни:** *дека, оти, што, како, да;*
- **временски:** *кога, штом, штотуку, тукушто, откако, откакога, пред да, дури, дури да, дури не, додека, додека да, додека не;*
- **причински:** *зашто, затоа што, бидејќи, дека, оти;*
- **последични:** *што, така што;*
- **условни:** *ако, да;*
- **допусни:** *иако, макар што, при сè што, и да;*
- **целни:** *да, за да;*
- **начински:** *како да.*

Оваа поделба го зема предвид значењето на сврзниците. Тие го утврдуваат идентитетот на сложената реченица од синтаксички аспект. Така, ако е употребен временски сврзник станува збор за временска (темпорална зависносложена реченица). Ако е употребен, да речеме, сврзникот **ако**, станува збор за условна зависносложена реченица итн.

Покрај сврзниците, во сложените реченици се употребуваат и таканаречени **сврзувачки зборови**. Во македонскиот стандарден јазик како **сврзувачки зборови** се сметаат **односните, прашалните и неопределените заменки, заменските придавки и прилозите**, за кои веќе зборувавме претходно. На пример, прашалните заменки (*што, кој, чиј*), заменските придавки (*каков, колкав*) и заменските прилози (*каде, кога, како, колку*) се употребуваат како сврзувачки зборови во исказните зависносложени реченици: *Не знаеме **што** ќе се случи со нас.*

На реченично рамниште сврзниците се логичко-граматички показатели на карактерот на врската меѓу две именски групи или меѓу две дел-реченици во рамките на сложената реченица. Тие ја покажуваат граматичката разлика меѓу синтаксичките врски координација и субординација, односно покажуваат дали именските групи се приредени, од ист ранг или, пак, се подредени, од различен ранг. Во оваа функција се наоѓаат и сврзувачките зборови кои се разликуваат од сврзниците по тоа што функционираат како членови на дел-речениците во чиј состав се јавуваат.

Што треба да знаете?

- **Како ги делиме сврзниците според рангот?**
- **Што е разликата меѓу координациските и субординациските сврзници?**
- **Од кои зборови се добиваат сврзувачките зборови?**

11. ЧЕСТИЧКИ (ПАРТИКУЛИ)

Честичките се неменливи зборови што служат за истакнување или за определување на други зборови како и за образување на некои граматички форми. Одредена поделба во рамките на оваа група би била поделбата на граматички (формообразувачки) честички со оглед на нивната функција да учествуваат при образувањето на одделни граматички конструкции.

Така, честичката **ќе** влегува во рамките на идните времиња во македонскиот јазик; честичката **би** служи за образување на можниот начин; честичката **да** служи за тврдење, а честичките **не, ни, ниту** за одрекување; честичките **дали, ли, зар, нели** служат за прашување; некои служат за давање заповед (индиректна). Такви се: **да, нека** итн.

Една група честички се користат за истакнување или за определување на некои зборови или реченици во исказот:

- **засилување**: *и, барем, дури, пак, просто (Дури и него го пофалиле);*
- **изделување**: *само, единствено, уште (Само тој го познава);*
- **придодавање, дополнување**: *исто, исто така, уште, притоа (Ми останаа уште неколку дена до одморот);*
- **прецизирање, доточнување**: *токму, баш, точно, имено (Токму тоа ми го кажа и излезе со брзање);*
- **количественост**: *токму, скоро, рамно, одвај, речиси (За еден месец продал речиси сто тони никел);*
- **спротивност**: *меѓутоа, пак, сепак (Тоа, сепак, не е твоја работа);*
- **посочување**: *еве, ене, ете (Еве ти ги гостите).*

Честичките, како што кажавме, се неменливи, несамостојни зборови, чија функција е значенски да го нијансираат исказот на говорителот.

На реченично рамниште само дел од честичките функционираат како средства за поврзување во рамките на текстот.

Што треба да знаете?

- Кои употреби се карактеристични за граматичките честички?
- Кои честички ни служат за засилување, а кои за придодавање?
- Напишете две реченици во кои ќе употребите честичка за спротивност (во првата) и честичка за посочување (во втората).

12. ИЗВИЦИ (ИНТЕРЈЕКЦИИ)

Извиците припаѓаат во неменливата група на зборови што служат непосредно да се изразат различни чувства, да му се обрне внимание некому, да се воспостави контакт, односно да се привлече вниманието на соговорникот или звучно да се претстават (имитираат) разни звуци.

Непосредните манифестации на чувствени реакции кои немаат комуникативна цел ги нарекуваме **крикови**. Тие не служат за пренесување на информација, туку само изразуваат звучни манифестации кои може да искажат болка, чудење, сочувство, неверување итн. Повеќето извици служат за изразување чувства и се придружени со посебна интонација.

Споменавме дека извиците служат и за воспоставување контакт. За ваквата цел најчесто се користи извикот „еј!“. Да ја појасниме подетално употребата на извиците:

- За **чувствени реакции** се употребуваат следните извици: *оф, ех, ах, ха, ух, леле, бррр, ц-ц-ц, опа, охoooo, де-бре* и други;

- За **обрнување внимание** или за **повикување некого** се користат извиците: *еј, бре, пстт;*

- За **имитирање** се употребуваат повеќе извици: *бам, бум, трас, кри, мјау, мууу* и слично.

Посебно се интересни извиците што не содржат самогласка: *пст, кри, шш* итн. и на тој начин не личат на обични зборови.

Извиците на синтаксичко ниво, исто така, покажуваат специфичности. Тие не влегуваат во синтаксичката шема, не се врзуваат со другите реченични членови и затоа за нив можеме да кажеме дека се реченични еквиваленти.

Служба на извици може да вршат и други зборови кога се изговараат со подигнат тон: *Боже! Помош! Срамота!*

Од правописна гледна точка треба да се спомене дека извиците се izdelуваат со запирка од другите реченични членови во реченицата со што се изразува нивната самостојност.

Во граматиките за македонскиот јазик се наведува дека првите податоци за извиците се пронајдени во првиот век од нашата ера од страна на римскиот лингвист Ремиус Палемон. Тој ги дефинира извиците како зборови без значење што искажуваат емоции. Според оваа дефиниција, станува јасно дека оттогаш па досега нема никаква промена на тој план.¹⁹

Што треба да знаете?

- **За што служат извиците?**
- **Што се крикови?**
- **Што е карактеристично за извиците на синтаксичко ниво?**
- **Напишете реченица во која ќе вклучите и извик за имитирање на звук.**

¹⁹ С. Саздов, 2008. *Современ македонски јазик 2*.

13. МОДАЛНИ ЗБОРОВИ

Со модалните зборови говорителот искажува свој став кон она што го соопштува како свој впечаток или некаква оценка во смисла на увереност, неверување, тврдење, претпоставување и слично. Модално значење имаат и некои честички, но модалните зборови се една цела зборовна група чие основно значење е да го покажува ставот на говорителот кон она што го соопштува.

На пример:

Елена можеби/ веројатно/ секако/ сигурно/ бездруго/ навистина ќе дојде.

Покрај модалните зборови, често се користат и **модални изрази**: *за големо чудо, на крајот на краиштата,*²⁰ *без сомнение, за несреќа* и др. Тоа се зборовни состави што имаат модално значење, а не се составени од еден, туку од два или од повеќе збора.

Модалните зборови преминале од другите зборовни групи и се изделуваат со својата специфична функција. Некои се изведени од **глаголи** (*значи, се разбира* и др.), **прилози** (*веројатно, секако* и др.), **предлог** и **именка** (*без претерување, на крајот на краиштата* и др.).

Од морфолошка гледна точка, модалните зборови покажуваат целосна нерасчленливост, зашто не може да се делат на помали делови и не ја менуваат својата форма.

Од синтаксичка гледна точка, модалните зборови не влегуваат во реченичната шема, бидејќи не ја менуваат содржината на соопштеното, туку само го изразуваат личниот став на говорителот кон соопштеното. Дали ќе кажеме *Таа, без дилема, ќе положи* или *Таа, за среќа, ќе положи*, содржински ништо не се менува, ниту се дополнува на реченицата *Таа ќе положи*.

Од правописна гледна точка, важно е да се спомене дека модалните зборови во реченицата секогаш се изделуваат со запирка од другите реченични членови и со тоа се покажува дека тие не се составни делови на реченичната шема.

Што треба да знаете?

- Што изразуваат модалните зборови?
- Што се модални изрази и по што се разликуваат од модалните зборови?
- Од кои зборовни групи се изделени модалните зборови?
- Како се карактеризираат модалните зборови на морфолошко, а како на синтаксичко рамниште?
- Кое е правописното правило што важи за модалните зборови во рамките на реченицата?

²⁰ Но, не и „на крајот на денот“ како што се слуша во поново време и што претставува директен превод од англискиот јазик „at the end of the day“, а го има истото значење како и „на крајот на краиштата“, односно сè се зема предвид.

Користена литература

Барјамовић, М. 2013. *Моделирање процеса учења у настави морфологије српскога језика* – Докторска дисертација изработена под менторство на проф. д-р Љиљана Петровачки. Нови Сад.

Бојковска, Ст. 2005. „Активна настава – да или не?“. *Литературен збор 1-3*. Скопје: Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература.

Бојковска, Ст., Минова-Ѓуркова, Л., Пандев, Д., Цветковски, Ж. 2008. *Општа граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Просветно дело.

Велјановска, К., Дучевска, А., Танушевска, Л., Сташа – Станислава, Т. 2007. „Преглед на видските форми на почестите глаголи во македонскиот јазик“. *Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Гајдова, У., Лаброска, В. 2000. „Ареалите на членската морфема кај именките од машки род во еднина што завршуваат на консонант (според картотеката на МДА)“. *XXVI научна дискусија на XXXII МСМЈЛК*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Гочкова-Стојановска, Т. 2008. *Практикум по морфологија на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Дикро, О., Тодоров, Ц. 1987. *Енциклопедиски речник на науките за јазикот 2*. Прев. проф. д-р Атанас Вангелов, Скопје: Детска Радост.

Дикро, О., Тодоров, Ц. 1994. *Енциклопедиски речник на науките за јазикот 1*. Прев. проф. д-р Атанас Вангелов, Скопје: Детска Радост.

Илиевска, Кр. 1996. „Рецепција на категоријата род во јазикот на малите деца“. *Јубилеен годишен зборник, XXII*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Илиевска, Кр. 1997. „Рецепција на категоријата број во јазикот на малите деца (во македонскиот и во другите словенски јазици)“. *XXIII научна дискусија на XXIX МСМЈЛК*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Јанева, Марија. 1992/ 93. „Предавање и изучување граматика“. *Годишен зборник XVIII – XIX*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Јанкулоски, П. 1977. „Два + именка од м.р. во македонската литература“. *Македонски јазик XXVIII*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Конески, Бл. 2004. *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело.

Конески, К. 1983. „Адаптација на туѓите именки на самогласка (-о, -е, -а, -у) во српскохрватскиот и македонскиот литературен јазик“. *Литературен збор V, година XXX*. Скопје: Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература.

Корубин, Бл. 1952. „Некои особености во творењето на придавки од именки“. *Македонски јазик – Билтен на Катедрата за јужнословенски јазици при Филозофскиот факултет во Скопје*. Скопје.

Корубин, Бл. 1972. „За множинските форми на именките во македонскиот јазик“. *Литературен збор*. Скопје: Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература.

Леонтиќ, М. 1999. „Степенувањето на придавките во македонскиот и во турскиот јазик“. *Годишен зборник, книга 25*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Марков, Б. 1977. „Обележувањето лице од машки и женски пол со иста флексија“. *Литературен збор*. Скопје: Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература.

Марков, Б. 1991. „Обележувањето и граматичкиот род на европеизмите во современите словенски јазици“. *Годишен зборник XVII*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Минова-Ѓуркова, Л. 2005. „Две особености на македонскиот глаголски систем“. Актуелните состојби во македонскиот јазик – одржан на 16 март 2004. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Минова-Ѓуркова, Л. 1985/ 86. „За врската меѓу завршокот на именката и нејзиното вклопување во јазичниот систем“. *Годишен зборник XI – XII*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Минова-Ѓуркова, Л. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Мишевска Томиќ, О. 1973. „Присвојните модификатори и определеноста. Контрастивна анализа на англискиот, македонскиот и српскохрватскиот јазик – резиме“. *Годишен зборник XXIV-XXV*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Најческа-Сидоровска, М. 1977. „Дативот односно неговите синтаксички еквиваленти како определба на именката со современиот руски, српскохрватски, македонски и бугарски јазик“. *Литературен збор I, година XXIV*. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература.

Петрова-Џамбазова, Сн. 2009. „За конкурентноста на еден вид збороред кај именската група (ИГ) во разговорниот јазик (под влијание на балканскиот јазичен контекст)“. *Зборник на трудови од научниот собир Балкански јазичен светоглед*. Скопје.

Поварница, М. 1992. „Кон категоријата определеност/ неопределеност кај сопствените имиња во македонскиот литературен јазик во споредба со рускиот (месни имиња)“. *XVIII научна дискусија на МСМЈЛК*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Правопис на македонскиот јазик, второ издание. 2017. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Саздов, С. 2007. „За граматичката категорија род во македонскиот и во англискиот јазик“. *Годишен зборник XXXIII*. Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Саздов, С. 2008. *Современ македонски јазик 2*. Скопје: Табернакул.

Силјаноски, В. 1980. „За родот на именките во македонскиот јазик и во некои други јазици“. *Литературен збор VI, година XXVII*. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература.

Софрониевски, В. 2012. *Дескриптивна грчка фонетика и морфологија на име*. Скопје: Филозофски факултет.

Станојчиќ, Ж., Поповиќ, Љ. 2004. *Грамматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стоянов, Ст. 1983. *Грамматика на съвременния български книжовен език*. София: Издателство на българската академия на науките.

Тантуровска, Л. 2009а. „За глаголските форми во законодавно-правниот потстил“. *XXXV научна конференција на XLI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје.

Тантуровска, Л. 2011. „За граматичката категорија лице“. *Меѓународен научен симпозиум Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура*. Скопје.

Тантуровска, Л. 2013. „Предлогот на по глаголската именка“. *XXXIX научна конференција, на XLV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје.

Ташова, В. 2012. „Стилистичката маркираност на категоријата лице“. *Литературен збор IV-VI*. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература.

Угринова, Р. 1952. „Број со именка“. *Македонски јазик – Билтен на Катедрата за јужнословенски јазици при Филозофскиот факултет во Скопје*.

Црвенковска, Е. 1986. „Родот на именката СОТОНА“. *Литературен збор I*. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература.

Чундева, Н. 1987/ 88. „За множинските форми кај именките од машки род“. *Македонски јазик XXXVIII – XXXIX*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Шабанова, М. 2010. „Употреба на сегашното време во македонскиот и во турскиот јазик“. Шести научен собир на млади македонисти. Скопје.

Литература на латиница:

- De Saussure, F. 1977. *Opšta lingvistika*. Beograd: Nolit.
- Gortan, V., Gorski, O., Pauš, P. 1971. *Latinska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ivić, M. 1975. *Pravci u lingvistici*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kristal, D. 1985. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Prev. Ivan Klajn I Boris Hlevec. Beograd: Nolit.
- Mindoljević, N. *Hrvatski jezik* (скрипта). Zagreb.
- Minović, M. 1974. *Uvod u nauku o jeziku*. Sarajevo: Zavod za izdavanje
- Rikard, S. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb, Matica Hrvatska.
- Samardžić, T., Miličević, M. 2009. *Uvod u opštu lingvistiku, Gramatičke kategorije i gramatički odnosi*,
http://www.fil.bg.ac.rs/katedre/opstaling/materijali/UOL/UOL1_gramaticke_kategorije_2011.pdf.
- Čirgić, A., Pranjković, I., Silić, J. 2012. *Gramatika crnogorskoga jezika*. Podgorica.
- Škiljan, D. 1980. *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Д-р Марија Гркова е родена во Штип во 1987 година. Основното и средното училиште ги заврши во Штип со одличен успех. Во 2010 година се стекна со титулата дипломиран професор по одделенска настава. Истата година ги продолжи своите студии на втор циклус, магистерски студии за македонски јазик на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Во 2014 година се стекна со титулата магистер по филолошки науки од областа Македонски јазик. Четири години подоцна Гркова го заврши и третиот циклус студии при Школата за докторски студии на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ и се стекна со титулата доктор по хуманистички науки - Македонистика – Научноистражувачки студии на македонскиот јазик. Д-р Марија Гркова за првпат се вработи во ноември 2019 година на Филолошкиот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип, каде што има волонтирано од 2010 година. Авторката има богато искуство и со работа со странски студенти што го учат македонскиот јазик пред запишување на Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип.

ISBN 978-608-244-760-5